

XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BALKANLARDA OSMANLI SERHAD ORGANİZASYONUNUN OLUŞUMU: KALELER AĞI, ASKERİ PERSONEL, FİNANSMAN VE MALİ KÜLFET

Göksel Baş^{*}

Öz

Bu makalenin amacı genel itibarıyla Osmanlı askeri tarihi, özelde ise Osmanlı serhad tarihi bağlamında tarihçiliğimizde henüz eksik çalışmalar barındıran 15. yüzyıl Osmanlı Balkanlarında kale savunma ağlarının ortaya çıkışı, dönüşümü, işleyişi ve tüm bu sistemin mali külfetini aydınlatmaya çalışmaktır. Türkiye ve dünyadaki Osmanlı askeri tarih çalışmaları genel itibarıyla Osmanlıların Macaristan'ı ilhaki ile başlayan süreç ve sonrasına odaklanmıştır. Hâlbuki bu çalışma Osmanlı serhad pratiklerinin Macaristan'ın ilhakından çok daha evvel işler vaziyette olduğunu göstermekle birlikte karşılaştırmalı olarak Osmanlıların Mora'da ve Arnavutluk'ta Venediklilere karşı kurmuş oldukları serhadde de değinecektir. 15. yüzyıl Osmanlı serhad çalışmalarını 16. ve 17. yüzyıldaki mevcut literatüre eklemek şüphesiz ki Osmanlı serhad araştırmalarına daha bütüncül bir gözle bakmamıza olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Balkanları, Serhad Organizasyonu, Osmanlı Kaleleri, On beşinci yüzyıl.

“...kal'a taşla toprakla kal'a olmaz, illâ adam ile olur ve adam her ne kadar çoksa fâide etmez, illâ nafaka ile olur. İşte imdî bizim bildiğimiz budur, bâkisin siz her nice bilürseniz öyle eyleyin...”¹

Sultan II. Mehmed saltanatının hemen başlarında İstanbul'un fethi (1453) ile Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı genişlemesi yeni bir boyut kazanmış durumdaydı. Fetihden hemen sonra Tuna havzası, Arnavutluk ve Mora'da başlayacak uzun soluklu fetih hareketleri, kendisinden önceki dönemi karakterize eden Osmanlı stratejisinden farklı bir boyuttaydı. Evvelki dönemlerde Balkanlardaki en güçlü hasımları Macarlar ile doğrudan bir 'sınır' paylaşımına girmekten kaçınan Osmanlılar, Macar serhaddi boyunca irili ufaklı egemenlik alanlarını paylaşan prenslik ve krallıkları kendilerine tabii devletler olarak bağlama stratejisi benimseyerek Macarlara karşı tampon bir bölge tutma yoluna gitmişlerdi. 1396 Haçlı Seferi ile 1443-44 Seferleri arasındaki elli yıl boyunca Osmanlı ve Macar merkezi kuvvetleri sınır boylarında doğrudan doğruya muharebe halinde bulunmamışlardı. 1454-1459 Sırp Despotluğu'nun, 1463-64 Bosna Krallığı'nın ve 1477-1481 Hersek topraklarının Osmanlı kuvvetleri tarafından fethi ile beraber ilk defa Macarlar ile Osmanlılar 800 km. uzunluğunda *de facto* bir sınır alanını paylaşan iki güçlü devlet olarak karşı karşıya gelmişlerdi. 1460'lardan Sultan I. Süleyman'ın tahta çıkışına kadar geçecek olan elli yıllık dönem Osmanlı-Macar serhaddinde büyük toprak kazanımlarının yaşanmadığı, merkezi kuvvetlerin sınır boyla-

^{*} Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ) Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, goksel.bas@asbu.edu.tr.

¹ Halil İnalçak ve Mevlüd Oğuz (haz.), *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavât-nâme*, ikinci baskı, Ankara: TTK, 1989, 43.

rında çarpışmadığı, yalnızca yerel kuvvetlerin karşılıklı akınlar yaptıkları düşük yoğunluklu küçük savaşlar (*klein krieg*) dönemi olarak tanımlanabilir.² Elbette, Osmanlı-Macar serhaddinde karşılıklı devam eden akınlar iki devlet arasında barış yapılmasına engel olmamaktaydı. 1483'teki barışa kadar sayısı otuzu geçen ateşkes antlaşması Osmanlı ve Macar delegeleri arasında imzalanmıştı.³ Bahsettiğimiz bu dönemde iki devletin bir diğeri üzerine kesin sonuçlu bir zafer elde edememesi ve aynı zamanda bu devletlerin farklı tehdit ve dinamiklerle uğraşması neticesinde⁴ Osmanlı – Macar serhaddini şekillendiren Tuna havzası 15. yüzyılın ikinci yarısında içlerinde binlerce muhafız ve yerel askeri kuvvet barındıran kaleler ağı ile çevrelenmiş bir vaziyete bürünecekti. Bu minvalde her iki devletin de kale savunma ağlarını oluşturmaları ve genişletmeleri paralel gelişmeler olarak değerlendirilebilir.⁵

I. BALKANLARDA OSMANLI İLERLEMESİ VE ASKERİ SERHADDİN OLUŞUMU

Balkanlardaki fetihlerinin en başından beri coğrafya bilgisine sahip olan Osmanlılar fethettikleri bölgelerdeki doğal engelleri (nehir kenarları, dağ geçişleri, bataklıklar vb.) savunma gereksinimlerini karşılamak için kullanmışlardır. Bu bölgelerde önceden var olan kaleleri fetheden Osmanlılar, gerekli gördükleri yerlerde yeni kaleler inşa etme yoluna da gitmişlerdir.⁶ Tuna Nehri'nin doğu

² 1460'lar – 1520 yılları arasında doğrudan merkezi kuvvetlerin serhad alanlarındaki çarpışmalara dâhil olduğu birkaç istisna elbette mevcuttur. II. Mehmed'in 1464 başarısız Yayeç kuşatması ve 1476 yılında Mathias Korvinus önderliğindeki Macar Kara Ordusu'nun (*Fekete Sereg*) başarılı Sabac (Osm. Böğürdelen) kuşatması, burada misal teşkil ederler.

³ Pál Fodor, *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe- A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*. Budapest: Research Centre of the Humanities, Hungarian Academy of Sciences 2016, 52. 1483'ten sonra Dersaadet ile Buda arasındaki elçi trafiğinde bir yoğunluk kaybı yaşanmamıştı. Oruç Bey Tarihi'ne göre 1487, 1490, 1496, 1497 ve 1498 yıllarında Macar delegeleri Osmanlılarla barışın yenilenmesi için İstanbul'daydı. Bkz. Necdet Öztürk (düz.), *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, 202-217. Ancak, Macarlarla Osmanlılar arasında imzalanan barış antlaşmalarının büyük çoğunluğu bugün elimizde bulunmamaktadır. Bunlardan en çok bilineni 1487 Osmanlı-Macar Barışı'na ait nüsha halindeki metinlerdir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, "Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e Mektupları Tercümesi 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten* 87 (1958): 377-381.

⁴ Bahsi geçen dönemlerde hem Mathias Korvinus hem de Sultan II. Mehmed ve II. Bayezid imparatorluk sınırlarının farklı mıntıklarına dikkatlerini çekmişlerdi. Mathias 1468-79 yılları arasında Bohemya Veraset Savaşları, 1479-87 yılları arasında ise Avusturya Savaşları ile meşgulken Osmanlılar 1463-79 yılları arasında Ege'deki adalar hâkimiyeti için Venedikliler ile uzun soluklu bir mücadeleye girişmişlerdi. Bunun yanında 1470'lerin başında doğudan yükselen Akkoyunlu tehdidi Osmanlıların askeri operasyonlarını doğuya yönlendirmelerine sebebiyet vermişti. Son olarak II. Bayezid döneminde 1499-1503 Mora Savaşı Osmanlı askeri önceliklerinin bu bölgelerde yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştı.

⁵ 1470'ler boyunca Macarlar güney hudutlarındaki kale teşkilatını yeniden yapılandırmışlardı. Bkz. Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defense System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Géza David & Pál Fodor (düz.), Leiden: Brill, 2000, 3-69.

⁶ Gábor Ágoston, "Where Enviromental and Frontier Studies Meet: Rivers, Marches and Forts along the Ottoman- Hapsburg Frontier in Hungary", *The Frontiers of the Ottoman World*, A. C. S. Peacock (düz.), New York: Oxford University Press, 2009, 58.

mıntıkasında kalan tüm önemli geçit ve kaleler (Kili ve Akkerman hariç) 14. yüzyılın sonuna doğru Osmanlılar tarafından çoktan fethedilmiş vaziyetteydi. Bu tarihten sonra Tuna Nehri Osmanlılar ile Eflak Prenslığı arasında doğal bir sınır alanını oluşturacaktı. Sırp Despotluğu (1454-59), Mora (1460), Hersek ve Bosna Krallığı'nın güney kısmı (1463-64), Arnavutluk ve Zeta bölgelerindeki kaleler nihayetinde Tuna ağzındaki Kili ve Akkerman kalelerinin fetihleri (1484) ile beraber Osmanlıların Balkanlardaki serhad sınırları görece oturmuş bir hal alacaktı.⁷

Kuzeybatı Balkanlarda hızlı ve kalıcı Osmanlı fetihleri, Eflak ve Boğdan prensliklerinin Osmanlı yönetimine tâbi kılınması ve Tuna ağzındaki kalelerin Osmanlı kontrolüne girmesi söz konusu olduğunda uzun vadede Osmanlı devlet ricalinin bilinçli bir Tuna stratejisi oluşturduklarını akla getirmektedir. Bu strateji Tuna nehri kenarında ve havzasında bulunan tüm önemli kalelerin ve geçitlerin ele geçirilmesiyle bir kaleler ağı oluşturarak içeride kalan tımar bölgelerinin korunması esasına dayanmaktaydı. Osmanlı kronik yazarları da Osmanlıların kafalarındaki Tuna stratejisi üzerine bize önemli bilgiler aktarırlar. İdris-i Bitlisî Osmanlı topraklarının korunması için Tuna'nın güney yüzünde kalan tüm kalelerin fethedilmesi gerektiğini, bu sebeple Tuna'daki en önemli kale olan Belgrad'ın ele geçirilmesinin elzem olduğunu aktarır.⁸ Bir diğer kronik yazarı Behiştî Ahmet Çelebi ise Tuna Nehri'nin kontrol altına alınması ve Belgrad'ın zaptının Osmanlı topraklarının korunması hususundaki ehemmiyetine dikkat çekerek Sultan II. Mehmed'in başarısız Belgrad seferini değerlendirir.⁹ Belgrad'ın fethi gerçekleşmese dahi şehrin 1521'deki fethine kadar Osmanlılar Tuna Nehrinin güneyinde kalan tüm istihkâmları ele geçirmeyi başarabilmişlerdi.

Fetihlerden hemen sonra Osmanlılar Macar serhaddine komşu arazilerde iki yeni sancak kurmuşlardı. Sancaklardan ilki, Vidin Sancağı'nın batısında ve Alacahisar Sancağı'nın kuzeyinde fethedilen Sırp topraklarını kapsayan Braniçeva Sancağı'ydı. Sancağın kuzey sınırını Tuna, batı sınırını ise Morava nehirleri

⁷ Elbette, bu dönem içerisinde Mora bölgesinde Osmanlı lehine sınır değişiklikleri yaşanmıştı. 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı, Mora'daki Venedik askeri varlığına son vererek savaşın sonunda imzalanan Buda Barışı'nın akabinde Venedikliler Moton, Koron, İnebahtı, Navarin, Draç ve Ayamavra gibi çok önemli istihkâmlarını Osmanlılara bırakmak zorunda kalmışlardı (Bkz. Ek IV). Diğer taraftan, Osmanlılar yalnızca Kefalonya Adası'nı Venediklilere bırakmışlardı. Osmanlı-Macar serhaddinde ise büyük topraklar ve önemli kalelerin kazanımı söz konusu değildi. Osmanlıların Batı serhaddindeki ilerlemeleri 1512'de Bosna Sancak beyinin Srebrenika, Tesanj ve Sokol kalelerini almasıyla başlayacaktı. Böylece Osmanlı sınırları Sava Nehri'ne ulaşmış olacaktı. Bkz. Frenc Szakály, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and It's Collapse", *From Hunyadi to Rákóczi War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, János M. Bak ve Béla Király (düz.), Brooklyn: Brooklyn Collage Press, 1982, 150.

⁸ "Sultan, Tuna nehrinin beri tarafındaki müşriklere ait bütün beldelerin ele geçirildiğini, artık hududun nehre kadar dayandığını, Tuna suyunun beri yakasında Ungurüs kâfirlerinin mutlaka sığınacakları bir yerin kalmaması gerektiğini aklından geçiriyordu. Ancak, sadece Belgrad kalesi Tuna ve Sava arasında, Müslümanlar tarafından fethedilmemiş bölge olarak kalmıştı... Böyle bir kalenin fethi, ehl-i imanın emniyeti için elzemdi.", Muhammed İbrahim Yıldırım (düz.), *İdris-i Bitlisî Heşt Behişt -VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, Ankara: TTK, 2013, 135.

⁹ "...[K]ast itdi ki [Sultan II. Mehmed] Tuna'yı serhad, sügur ide Belgrad'ı -ki Tuna ile Sava ortasında vaki' olmuşdur ve güriizgah-i eşrar-ı küffardur- illa kafire berü yakada melce ü melaz kalmaya.", Fatma Kaytaz (düz.), *Behiştî Ahmed Çelebi, Târîh-i Behiştî, Vâridât-i Subhânî ve Fütühât-i Osmânî (791-907/ 1389-1502) II*, Ankara: TTK, 2016, 274.

belirlemektedir. Braniçeva Sancağı'nın sınırları yeni idari düzenlemelerle 1467'de genişletildi ve yeni sancak merkezi Belgrad'ın 70 km. doğusundaki güçlü bir kale-şehir olan Semendire'ye taşındı. Bu tarihten sonra Semendire Sancağı olarak anılacak olan yeni idari birim, Osmanlıların 1521'de Belgrad'ı fetihlerine kadar Balkanlardaki en önemli serhad idari merkezi halini alacaktı.¹⁰ Braniçeva Sancağı'nın batı tarafında kalan eski Bosna Krallığı topraklarında ise 1463 yılında Bosna Sancağı kurulmuştu.¹¹ Fakat Osmanlıların Bosna'yı fethinden hemen sonra Macarlar Bosna'ya saldırmış, bölgenin kuzeyinde Sava havzasındaki toprakları ele geçirmeyi başaramışlardı.

1477-80 yılları arasında bahsi geçen sancaklardan iki yeni sancak daha ortaya çıkarılmıştı. Bunlardan ilki, 1470'lerin sonunda Adriyatik ve Zeta bölgesindeki Osmanlı fetihleri akabinde kurulan Hersek Sancağı idi. İkinci yeni sancak ise Bosna ile Semendire arasında yer alan merkezi muhkem bir kale olan İzvornik Sancağı olacaktı. Kasım 1480'de Macarların Bosna içlerine kadar etkili olan akınları sonucunda bölge büyük zarar görmüş, bunun üzerine Bosna ile Semendire arasında önemli kavşakları kontrol eden ve bir lojistik üs olarak kullanılacak olan İzvornik Sancağı kurulmuştu. Sonuç olarak özellikle Macar serhaddinde farklı zamanlarda kurulmuş üç yeni sancağı (Semendire, Bosna ve İzvornik) çevreleyen kaleler ağı Macar saldırılarına karşı etkin bir savunma sistemi oluşturacaktı.

Başlangıçta Osmanlılar, serhad bölgelerinde yeni kurulan sancaklardaki kalelere maaşları tımar sistemi dâhilinde ödenen garnizon kuvvetleri yerleştirmişlerdi. Yalnızca 20 yıllık bir süreçte kalelerdeki garnizon kuvvetlerinin finansmanında köklü değişimler yaşanacaktı. Fatih saltanatının son dönemlerine doğru serhad bölgelerinde bulunan kalelerdeki garnizon kuvvetlerinin neredeyse hepsinin finansmanı mukataa kaynaklarından ayrılan nakitlerle karşılanmaya başlanacaktı. Bu ödeme yöntemi değişikliği daha çok kuzeybatı bölgesinde Macar serhaddinde bir standart halini almışken diğer bölgelerde terk edilerek yerini tımar sistemi ile finanse edilen garnizon kuvvetlerine bırakacaktı. Örnek olarak, Bosna ve Sırp topraklarının fethinden önce Eflak hududundaki Niğbolu, Yergöğü ve Hulovnik kalelerinde konuşlanmış ana garnizon kuvvetleri ve martolos, taş ustaları, topçu ve tüfekçi gibi yardımcı birlikler ulufe alırlarken daha sonraki süreçte bu yöntem terkedilmişti. Bunun yerine, ana garnizon kuvvetleri dışında kalan yardımcı birliklere vergi muafiyetleri tanınarak ulufe ya da tımar gelirlerinden finansmanları durdurulmuştu.¹² Bu yöntem değişikliğinin en önemli sebebi

¹⁰ Alexander Fotiç - Michael Kiel, "Semendire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt. 36, s. 467. Ayrıca, Braniçeva Sancağı'nın ilk tahriri için, bk. Halil İnalçık, Evgeni Radushev, Uğur Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri (Metin ve İndeks)*, düz. Pál Fodor, Budapest: Research Centre for the Humanities, 2018.

¹¹ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, (Ankara) 18 (2005): 25.

¹² "Cemâ'at-i hizmekârân-i kal'a-i Niğbolu ve Holovnik ve Yergögi, evvel ulûfe yerlermiş, kesilmiş, harâc ve ispence virmezler hemân öşrlerin ve bâğların rüsûmlerin virürler cem'-i avârizdan muâfi ve müsellemlerdir amma martoloslar öşr ve rüsûm virmezler:

Bölük-i kalafatçıyân, neferen 26

Bölük-i gölcıyân ve keştibân, neferen 36

Bölük-i martolosân ki, kenâr beklerler, nefer 12

hiç şüphesiz Vidin Sancağı'nın batısında kurulan iki yeni sancaktı. Bir zamanlar doğrudan Sırp hududunda bulunan Vidin artık eski önemini kaybetmiş, Semendire Sancağı'nın savunma açısından ehemmiyeti artmıştı. Niğbolu ve Vidin'deki dönüşüm Bosna ve Semendire sancaklarında tersi istikamette gelişmişti.¹³ 1460'larda bahsi geçen sancaklardaki kalelerin büyük çoğunluğu tımar gelirleri ile finanse edilirken 1490'lara doğru finansmanları ulufeye dönüştürülmüştü. Macar hududunda etkin bir muhafaza için kalelere daha fazla garnizon kuvveti yerleştirmek zorunda kalan Osmanlılar, tımar tahsisatının zor olması neticesinde ulufe sistemi ile kalelere daha çok garnizon kuvveti koymayı hedeflemişlerdi. 15. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen bu ödeme yöntemi değişikliği Macar hududunda bir standart halini alacaktı.

15. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı kalelerindeki garnizon kuvvetlerine ait devamlı ve kapsamlı çok fazla arşiv materyali olmamasına rağmen, elde olan belgelerle Osmanlıların serhadlerdeki garnizon askeri sayılarına dair sağlıklı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bosna Sancağı'nın 1466 yılına ait ilk tahrir defterine göre sancak toplamda 17 kale içinde bulunan 444 tımarlı müstahfız tarafından korunmaktaydı:

Bölük-i neccârân ve bennâyân, nefer 25

Bölük-i neccârân ki gemi hizmetindedir, nefer 7

Bölük-i zenberekciyân, nefer 28

Bölük-i topçiyân, nefer 11

Bölük-i haddâdân ve haddâd-i cingeniyân, nefer 17

Bölük-i urganciyân, nefer 6

Bölük-i martolosân ki kal'aya hizmet ederler ve sancak begi her ne maslahat olursa bunları gönderir, nefer 54

Bölük-i zenberekciyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 33

Bölük-i topçiyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 8

Bölük-i zenberekciyân-i kal'a-i Öte Yaka-i Yergögi, nefer 55", İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 100. Ayrıca, Niğbolu'daki dönüşüm için bakınız: Evgeni Radushev, "Ottoman Border Periphery (Serhad) in the Vilayet of Niğbolu, First Half of the 16th Century", *Etudes Balkaniques*, no. 34 (1995): 141-160.

¹³ Esasında, Mora'daki Osmanlı kalelerinde görülen yapısal dönüşüm de Niğbolu örneğine benzemektedir. 1460'ta fethedilen Mora bölgesi tüm muhafızları ulufe alan 9 kale tarafından korunmaktaydı: Korint (Corinth), Arhos, Hulumiç (Khlomoutsi), Karitena (Karytania), Balya Badra (Patras), Kalavrita (Kalavryta), Mezistre (Mistra), Arkadya (Arkadia) ve مقيلو . MAD 176 (H. 874-884) numaralı mukataa defterine göre 1477 yılında 1043 müstahfız 9 kalede görev almaktaydı. Ancak, ilerleyen dönemlerde bahsi geçen kalelerin finansmanı ulufeden tımara çevrilecekti. 1460'lar ile 1520 yılları arasında bölgeye ait bir tahrir defteri olmamasından dolayı bu sürecin ne zaman gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak her şekilde, 1479 Osmanlı-Venedik Barışı'ndan sonra dönüşüm gerçekleşmiş olmalıdır. Savaş boyunca Mora'daki kalelere daha fazla garnizon kuvveti yerleştiren Osmanlılar, savaşın sonra garnizon sayılarını azaltmış olmalıdır. Daha az sayıdaki garnizon kuvvetlerine de tımar arazileri tahsis edilmiş olması çok muhtemeldir. MAD 176: 24b, 145b, 264, 402 (Bkz. Ek IV).

Tablo I: Bosna Sancağı'nda Tımar Alan Müstahfızlar, 1466/67¹⁴

Kale	Müstahfızlar¹⁵
Kluçevaç (Ključevac)	22 Mü
Borovaç (Borovac)	9 Mü + 1 MT + 1 Mancınıkçı = 11
Kreşeva (Kreševo)	41 Mü
Çerşeva (Črešnjevo)	26 Mü
Prozor (Prozor)	19 Mü
Susid (Susid -Gračanica-)	37 Mü
İvranduk (Vranduk)	20 Mü + 1 MT = 21
Bobofçe (Bobovac)	23 Mü
Hodidede (Hodidjed)	25 Mü + 1 ChT = 26
İzvecan (Zvečan)	42 Mü + 1 MT + 1 Y = 44
Yeleç (Jeleč)	18 Mü + 1 MT = 19
Dobrun (Dobrun)	15 Mü
Borac (Borač)	21 Mü
Vişegrad (Visegrad)	20 Mü
Mileşeva (Mileševo)	20 Mü
Samabor (Samabor)	74 Mü
Todevaç (Tođevac)	5 Mü
Toplam	444

Aynı senelerde Semendire Kalesi'ndeki garnizon kuvvetlerine dair bir malumat yoksa da 1467-68 tarihli Braniçeva tahririne göre 37 tımarlı müstahfız Resava Kalesi'ni beklerken, 200 ulufeli garnizon askeri Güvercinlik Kalesi'nde hizmet vermekteydi.¹⁶

1470'lerde Semendire, Bosna ve Hersek sancaklarına ait mufassal tahrir defterlerinden ve mukataa kayıtlarından müstahfız sayılarına dair daha toplu sonuçlar alabilmek mümkündür. 1477-78 senesinde Semendire Sancağı'nda 20 tımarlı müstahfız Sivricehisar'ı beklerken 39 tımarlı garnizon askeri ise Resava'da hizmet vermekteydi.¹⁷ Diğer taraftan, sancakta ulufe alan garnizon kuvvetleri sayısı hatırı sayılır ölçüde fazlaydı. Bosna'daki ulufeli garnizon kuvvetleri de hesaba katıldığında 1477-78 senesinde toplamda 2317 garnizon askeri ulufeli olarak kalelerde hizmet vermekteydi:

¹⁴ MC. 76 (H. 873), *İstanbul Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları*, 112b-164b.

¹⁵ Kalelerde birbirinden farklı muhafız birlikleri bulunduğu için tablolarda kısaltmalara gidilmiştir. Makalenin ek kısmındaki tablolar için de bu kısaltmalar kullanılmıştır:

A: Azeb, **As:** Azeb süvarisi, **Ap:** Azeb piyadesi, **C:** Cebeci, **Cr:** Ustalar, **Ma:** Martolos, **Mü:** Müstahfız, **T:** topçu, **Z:** Zemberekçi, **Tü:** Tüfekçi, **Y:** Yeniçeri, **M:** Müslüman, **Ch:** Hristiyan, **Me:** Mehter, **Cm:** Cami görevlileri.

¹⁶ İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 316-348.

¹⁷ TT 16 (tam tarihi belli değil, 1470'lerin sonuna aittir.), 558-570, 707-727.

Tablo II: MAD 176 (H. 874-884) Mukataa Defterine Göre Bosna ve Semendire Sancaklarındaki Kalelerde Bulunan Ulufeli Garnizon Kuvvetleri

Kale	Müstahfız
İzvorNIK	53Mü+100Ma+156A= 259
Uzice	28Mü
Semendire	443Mü+600A+400Ma= 1443
Güzelce	39Mü+100Ma=139
Sokol	29Mü
Koçlat	43Mü
Sivricehisar	30A
Perin	26Mü
Güvercinlik	200Mü
Toboy	39Mü
Hlivne	81Mü
Toplam	2317

Hersek Sancağı'nın teşkilinden sonra 1477-78 (H. 882) yılında oluşturulan mufassal tahrir defterine göre ise 7 yeni kale karşımıza çıkmaktadır. 1467 Bosna Sancağı'nda bulunan Mileşeva ve Samabor kaleleri yeni kurulan Hersek Sancağı'na bağlanmıştı:

Tablo III: Hersek Sancağı Tahrir Defterine Göre (TT 5 H. 882) Kaleler ve Müstahfızlar

Kale	Müstahfız
Liboşek (Ljubuški)	36 Mü + 1MT =37
Rog (Rog)	Voynuklar tarafından korunuyor
Kluj (Ključ)	28 Mü
Mostar (Mostar)	35 Mü
Blagay (Blagaj)	42 Mü
Poçitel (Počitelj)	21Mü+ 1MT= 22
Klobuk (Klobuk)	25Mü + 1MT= 26
Samabor (Samabor)	47 Mü
Mileşeva (Mileševo)	22 Mü
Toplam	287

1460'lar ve 1470'lere ait tahrir defterlerine bakıldığında Bosna, Hersek ve Semendire sancaklarındaki toplam tımarlı müstahfız sayısının 750 civarında olduğu gözümüze çarpmaktadır. Diğer taraftan, bahsi geçen sancaklardaki ulufeli müstahfız sayısı çok daha fazlaydı. 1470'lerin sonuna doğru tüm Balkanlarda bulunan 34 ulufeli kalede toplamda 5539 müstahfız bulunurken¹⁸, bu kalelerin

¹⁸ Bkz. Ek 1.

11'i Bosna ve Semendire sancaklarında bulunuyordu. 11 kale içinde bulunan 2317 garnizon askeri ise tüm Rumeli'de bulunan ulufeli askerlerin %41,5'lik bir kısmını oluşturmaktaydı. Tüm bu materyal bilgisi göz önünde bulundurulduğunda karşımıza çıkan sonuç şudur: Osmanlılar 1470'lerden itibaren hudud bölgelerindeki kalelere daha fazla ulufeli asker yerleştirmeye başlamışlardır. Tımar alan kalelerin sayıları fazla da olsa, barındırdıkları garnizon kuvvetleri sayısı çok daha azdı. Serhad boyunca tüm hudud kalelerinin tımarlıdan ulufeliye çevrilmeleri ise 1480'lerden sonra hız kazanacaktı.

1477-80 yılları arası serhad boylarında karşılıklı Osmanlı-Macar saldırılarının arttığı bir dönemdi. 1479'da Osmanlı akıncılarının Kenyormezo'daki vahim yenilgisi akabinde Macar karşı saldırıları Semendire bölgesine yoğunlaşmış, sancağın taşrasında büyük tahribatlar yaşanmıştı. Olası Macar saldırılarına karşı koymak için Osmanlılar Semendire Kalesi'nin duvarlarını güçlendirmişler, aynı zamanda kale köşelerine poligonal topçu kuleleri inşa etmişlerdi.¹⁹ Ertesi sene Macar ordusunun Bosna sancak merkezine kadar etkisini gösteren akınları neticesinde Bosna'nın taşrası da Semendire ile aynı kaderi yaşamıştı. Birçok Sırp, bölgeden çekilen Macar ordusu ile beraber Macaristan'a götürülmüş, Yayçe ve Srebernika Banlıkları'ndaki boş arazilere yerleştirilmişti.²⁰ Tüm bunların sonucunda tahta geçişinden kısa bir süre sonra II. Bayezid, Macarlarla bir barış antlaşması imzalamıştı. Bu yeni barış dönemi aynı zamanda Macar serhaddinde Osmanlıların kale savunma sistemlerinde yeni değişikliklerin de habercisi olacaktı. Bu tarihten sonra bölgedeki kaleler ağı genişletilerek tamamı ulufeli yeni garnizon kuvvetleri kalelere yerleştirilecekti.

1483 baharında ordusu ile Tuna bölgesine ilerleyen II. Bayezid'in amacı Macar topraklarına saldırıp yeni yerler fethetmekten çok uzaktı. Aksine, daha önce Macarların defalarca akınları için kullandığı Semendire ve Güvercinlik arasında kalan 70 km.'lik alanda iki yeni kale olan Hram (Ram) ve Koyluca'nın (Kulič) inşası Osmanlıların temel amacını oluşturmaktaydı.²¹ İnşası 2 ayda tamamlanan kalelerin ikisi de taştan yapılmıştı. Özellikle Hram kalesi Balkanlarda inşa edilen ilk topçu takviyeli kale olmasıyla önemlidir. İnşaat sonrası kalelere yeterli miktarda ulufeli asker ve top yerleştiren Osmanlılar sonraki süreçlerde Güvercinlik ile Semendire arasındaki önemli bir savunma boşluğunu da doldurmuş olacaktı. Ateşli silahlar çağında Osmanlı kale modernizasyonunun ilk örneklerinden biri kabul edilebilecek olan Hram, Osmanlıların yalnızca ana ordularında ateşli silah bulundurmadığını, savunma maslahatı için de istihkâmları ateşli silah kullanımına uygun şekilde inşa ettiklerini bizlere göstermektedir.²²

¹⁹ Alexander Fotič ve Michael Kiel, *a.g.e.*, 601. Aynı eklemeler Güvercinlik Kalesi'ne de yapılmıştı.

²⁰ Jelena Mrgič, "Transition From Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern: A Case Study on Northern Bosnia", *Südost-Forschungen*, 65/66 (2006/2007): 56-57.

²¹ Aşağı Tuna Kaptanı Pál Kinizsi 1480 ve 1481 yıllarında birliklerini Güvercinlik ve Semendire arasındaki alandan geçirmişti. Alacahisar Sancağı'na kadar etkili olan bu akınlar taşrada büyük zararlara sebebiyet vermişti. Miloš Ivanović ve Neven Isailović, "The Danube in Serbian-Hungarian Relations in the 14th and 15th Centuries", *Tibiscum*, 5 (2015): 387.

²² Neredeyse tüm Osmanlı kronikleri II. Bayezid'in bu seferinden bahsetmektedirler. Fakat en detaylı bilgiler İbn-i Kemal Tarihi'nde mevcuttur: "Sultân-ı zamân, sahib-kırân-ı cihân, vüzerâ-yı rûşen-ray ve ümerâ-yı kâr-âzmayûn irşâdiyle Morava kenârında Belgrad civarında olan hisârları, ki elsine-i

1480'ler sonu ulufeli kale ve garnizon kuvvetleri sayısındaki artış Bosna, Hersek ve İzvornik sancaklarından daha belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir. 15. yüzyıla ait bulabildiğimiz tek ve tam müstahfız defterine göre daha evvel tahrir ve diğer defterlerde rastlamadığımız 15 yeni kale, bahsi geçen sancaklardaki kale savunma hattına eklenmiş görünmektedir.²³ Defterdeki bilgilere göre 1491 senesinde 831 ulufeli müstahfız bahsi geçen 15 kalede görev almaktaydılar. Aynı senede Macar hududuna komşu Vidin, Semendire, İzvornik, Bosna ve Hersek sancaklarındaki toplam ulufeli müstahfız sayısı ise 4770 idi. Bu sayı aynı zamanda Rumeli'deki ulufeli kalelerde bulunan müstahfızların %54,8'ine tekabül etmekteydi.²⁴ Diğer taraftan, bölgede tımar gelirine sahip müstahfız sayısında herhangi bir ciddi artış yaşanmamıştı. 1486-87 Bosna tahrir defterinde tımarlı garnizon sayısındaki artış 20 yıllık zaman aralığında yalnızca 49 askerden ibaretti. Bununla beraber, daha önceki süreçte garnizon askerleri tımar gelirine sahip 7 kale de ulufeli yapılmıştı.²⁵ Benzer bir dönüşüm Semendire Sancağı'nda da meydana gelmişti. Daha önceki süreçte tımar gelirine sahip iki kale (Sivricehisar ve Resava) 1491 yoklama defterine göre ulufe almaya başlamışlardı.²⁶ Genel tabloya bakıldığında 1480-90 yılları arasında Rumeli'de, özellikle de Macar hududunda, Osmanlı kale sisteminde gözle görülür bir dönüşüm yaşanmıştı. Birincisi, serhad boyunca uzanan kalelerdeki garnizon kuvveti sayısı artırılarak önemli çoğunluğu ulufeli kaleler olarak düzenlenmişti. Daha önce var olan serhad kalelerinin önemli çoğunluğu da ulufeli statüsüne geçirilmiş vaziyetteydi. Böylece, serhaddin ilk kademesindeki kaleler ulufe alırlarken, içeride kalan kalelerdeki personel dirlik almaya devam edeceklerdi.

Böylece, 1490'lara gelindiğinde Macar serhaddindeki Osmanlı kale ağının dizilimi şu şekildeydi: Vidin ve ona tabi dört kalesi (Flordin, İsfirlik, Bane, Belgradçık) Osmanlı serhaddinin sağ tarafını teşkil etmekteydi. Serhaddin merkez ve en önemli mıntıkasını Semendire ve İzvornik sancaklarındaki 15 kale oluşturmaktaydı. Güvercinlik, Hram, Koyluca ve Semendire kaleleri Tuna boyunca bu mıntıkadaki ilk hattı oluştururlarken, güneylerinde yer alan Resava, Sivricehisar, Maglic, Uziçe, Sokol ve Güzelce (Avala) sancaktaki ikinci kale savunma ağını teşkil etmekteydi. Merkez kale ağının hemen batısında merkezi İzvornik kalesi etrafında kümelenmiş 4 kale bulunmaktaydı. Bu kaleler arasında Telçak

²³ 'ibâdda Koyluş (Kulič) ve Hirem (Ram) dimegle iştihâr bulmuşlardur, ol diyârun muhâfazası emrinde gayet mühimm ü lâzım oldukları sebebden 'imaret olunmak buyurdi. Mezkûr kal'aları merhûm Muhammed Han kiş seferinde Ungurus elinden alub, harâb itmişdi; kafir onları açaçdan yaptururdu... Bir ayda ol iki hisârun 'amik- u sahik hendeklerini kazub sengin ü metin divârlarını yapub üstüvâr itdiler. İçlerine yeniçeriden ve 'azabdan bir nice yüz hisar eri koyub, her birine bir mu'temed-i serâmedi dizdâr itdiler...Burclar dürcleri darbzen ile bedenter de dehen-i tüfek-i tânk-şiken ile toldi.", İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, cilt. VIII, Ahmet Uğur (düz.), Ankara: TTK, 1997, 48-49.

²⁴ MAD 15334 (1491/92 Senelerine ait) numaralı müstahfız defteri. Belgede rastlanan yeni kaleler şunlardır: Akhisar (Prusac), Toricani (Toričani), Kluj (Ključ), Kamengrad (Kamengrad), Maglay (Maglaj), Vırbeliçe (Vrh-Belice), Travnik (Travnik), Prolosice (?), Novi (Herceg Novi), Risan (Risano), Koçlat (Kušlat), Burgaz Fenarlık (Kaštel), Virkorac (Vrgorac), Sokol (Soko Grad) ve Vinçaç (Vinac).

²⁵ Bkz. Ek I.

²⁶ Kaleler: Vrh-Belice, İvranduk, Susid, Klobuk, Poçitel, Liboşek, Rog.

²⁷ Sivricehisar: (TT 16, 1477/78, 20 garnizon askeri), Resava: (MAD 05, 1466/67, 37 garnizon askeri; TT 16, 1477/78, 39 garnizon askeri).

ve Perin sancağın kuzeyindeki önemli geçitleri kontrol ederken, Srebreniçe ve Kuşlat İzvornik Sancağı'nın güney mıntıklarını korumaktaydı. Serhaddin batı kanadı ise Telçak'tan Adriyatik sahillerine kadar Bosna ve Hersek sancaklarında iki kademeli kaleler ağı tarafından çevrelenmiş durumdaydı. Bosna ve Hersek sancaklarındaki ilk kale savunma hattını ulufe alan görevlilerin bulunduğu kaleler teşkil ederken (sırasıyla: Vrh-Belice, Maglay, Toboy, Kluj, Kamengrad, İvranduk, Kaştel, Travnik, Toricani, Vinçaç, Akhisar, Hlivne, Liboşki, Klobuk, Rog, İmoçka, Belgrad ve Poçitel), iki sancağın iç mıntıklarındaki ikinci savunma ağını ise tımarlı kaleler oluşturmaktaydı. Travnik ve Akhisar kaleleri Bosna Sancağı'ndaki ilk kademe savunma hattının iki kilit kalesi hükmündeydi. (Bkz: Ek III, harita)

II. SERHADDİ BEKLEYEN ASKERİ SINIFLAR

II. a. KALE MUHAFIZLARI

15. yüzyıl Osmanlı serhad kalelerini bekleyen askerlerin hepsi 'müstahfız' adı altında tanımlansa da her kalede farklı tipte ve müstakil isimlerle anılan muhafız kitaları bulunmaktaydı. Yine de teknik ve müteferrik sınıflar dışında kalan (azeb, martolos, tüfekçi, topçu, vb.) tüm kale neferâtı müstahfız adı ile belgelerde işlenmekteydi. Yerel Müslüman insan kaynaklarından muhafız kadrolarına geçirilen bu askerler tüm kalelerdeki en kalabalık garnizon kuvvetleri sınıfını oluşturuyorlardı. Azebân neferleri müstahfız sınıfları içinde en kalabalık ikinci sınıfı oluşturmaktaydı. Daha çok nehir ve deniz kenarında bulunan kalelerin filotilla kuvvetlerini oluşturan azeb kuvvetleri ihtiyaç halinde kale içerisinde müstahfız kuvvetleri ile ortak savunma yapmaktaydı.²⁷ Azeb sınıfı kendi içinde üç ana gruba ayrılmaktaydı. Kale içinde yaya olarak hizmet gören ve azeb grupları içindeki büyük çoğunluğu oluşturanlar 'azebân-ı piyâde' olarak anılmaktaydı. 1491'de Semendire Kalesi'nde bulunan 850 azeb neferinin 733'ünü piyade azebleri oluşturmaktayken,²⁸ ikinci azeb grubunu oluşturanlar ise 'ulûfeciyân-i süvârî'ya da fârisân adlarıyla bilinen azeb süvarileriydi.²⁹ Azaban sınıfındaki son grubu oluşturanlar kale iskelelerinde bekleyen kayıkları işleten 'azebân-ı kâyık' ya da 'azebân-ı kâyıkâ-yı hassa' birlikleriydi.³⁰

Osmanlı serhad kalelerinde azeblerden sonra en kalabalık üçüncü grubu, özellikle Semendire ve Vidin sancaklarındaki kalelerde konuşlanan, martolos birlikleri oluşturmaktaydı. Kökenleri Bizans askeri pratiklerine dayanan ve hepsi yerli Hristiyan ahaliden seçilen bu paralı serhad neferlerini askeri amaçları için kullanmakta çekince görmeyen Osmanlılar; martolosları casusluk, kılavuzluk ve Macar

²⁷ 1499-1503 Osmanlı- Venedik Savaşı'nda Mora'da fethedilen ve hepsi deniz kenarında olan Venedik kalelerine yerleştirilen 4135 müstahfızın 2500'ü azeb sınıfından muhafızlardı. Bkz. KK.d. 4988, 72-79. Bkz. Ek II.

²⁸ MAD 15334, 89-90.

²⁹ Osmanlı belgelerinde süvari azebleri tanımlamak için 'ulûfeciyân-i süvârî'ya da fârisân terimleri dönüştürümlü olarak kullanılmaktaydı. 1488'de Semendire Kalesi'nde bulunan 100 azeb süvarisi fârisân olarak kaydedilmişken, 1491'de aynı askerler bu sefer 'ulûfeciyân-i süvârî' adıyla yoklama defterinde yer almışlardı. Bkz. KK.d. 4725, 108b ve MAD 15334, 89.

³⁰ Kasım 1497'de 60 azeb kayıkçısı Akkerman kalesinde hizmet vermekteydi. Bkz. KK.d. 4988, 65.

topraklarına yapılan akınlarda aktif savaşçılar olarak kullanılmaktalardı.³¹ 1450-60 dönemlerinde Vidin ve çevresinde ulufeli askerler olarak hizmet gören martolosların çoğunluğu ilerleyen dönemlerde maaş almayan, ancak hizmetleri karşılığında vergi muafiyeti hak etmiş yarı askeri gruplar haline dönüşeceklerdi. Ancak Semendire bölgesinde yeni askeri serhaddin kurulmasından sonra bu mıntıkadaki martolos kuvvetlerinin büyük çoğunluğu eski statülerini devam ettireceklerdi.³²

Taşradaki yerel kaynaklardan devşirilen müstahfız gruplarının haricinde merkezden kalelere gönderilen Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin sayıları 16. yüzyıl örnekleri ile karşılaştırıldığında düşük bir seviyede kalmaktaydı. Her ne kadar Osmanlılar yeni bir kale inşa ettiklerinde ya da fethettiklerinde asker ihtiyacını karşılamak için kalelere yeniçeri koymuş olsalar da yerlerine ikame edilecek müstahfız bölükleri teşkil edildikten sonra yeniçeriler merkeze dönüyorlardı.³³ Fakat savaş durumlarında, hasım devletin hudutlarında ya da önemli geçiş noktalarında bulunan kalelere ihtiyaç halinde belirli hizmet süreleri dâhilinde nöbetli yeniçeri ya da acemi yeniçeriler (gılman) bırakılmaktaydı. 1491 yılı Rumeli müstahfız yoklama defterine bakıldığında tüm kalelerdeki yeniçeri sayısı yalnızca 53'tü. Genel tabloya oranlandığında ise yeniçeriler toplam müstahfızların sadece %1'lik kısmını oluşturmaktaydı.³⁴ Diğer taraftan, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nın devam ettiği dönemde Burgaz-ı Cedid, Korint, Bozcaada, Midilli, Avlonya, Aya Mavra, Limnos ve Draç kalelerinde savunma görevi için 900 gılman, 500 yeniçeri ve 22 Dergâh-ı Ali topçusu gönderilmişti. Aynı şekilde, savaşın sonlarına doğru batı sınırındaki savunmayı güçlendirmek için 500 Dergâh-ı Ali yeniçerisi ile 500 acemi yeniçeri Semendire Kalesi'nde hizmet vermişlerdi.³⁵ Özellikle Mora bölgesinde fethedilen kalelere yerleştirilen müstahfız birlikleri

³¹ Martolos Yunanca αρμάτων (armatolos) kelimesinden gelmekteydi ve muhafız, silah taşıyan kişi ya da savaşçı gibi anlamları vardı. Milan Vasić, "Die Martolosen im Osmanischen Reich", *Zeitschrift für Balkanologie* 2 (1964): 172-89; "The Martoloses in Macedonia", *Macedonian Review*, 7/1 (1977): 31-41; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", Kemal Beydilli (çev.), *Tarih Dergisi*, 31 (1977) 47-64; Tatjana Katič, "Serbia under Ottoman Rule", *Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut*, 47/1-4 (2017): 146-148.

³² Olga Zirojević, *Tursko vojno Uredjenje u Srbiji 1459-1683* [Ottoman Military Organization in Serbia 1459-1683], Belgrade: Istorijski Institut, 1974, 184-187; Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, A. C. S. Peacock (düz.), New York: Oxford University Press, 2009, 343-344. Sancak merkezi dışında yaşayan martoloslara geniş vergi muafiyetleri tanınmıştı. Büyük çoğunluğu nehir kenarlarındaki önemli geçitlerde gözcülük ve derbend görevlerini yerine getirmekteydiler. Örnek olarak: "Martolosân-i Braniçeva, kimesneye ra'iyet olmayub ekseri öte tarafdân istimâletle gelüb yalı muhâfazat-ıçün ve martolosluk hıdmetin itdikleriyle harâc ve ispenç ve ra'iyet rûsûmu virmezler tımâr eri yerine ekerlerse 'öşrün virirler", TT 16, 695.

³³ İbn-i Kemal Hram ve Koyluca kalelerinin inşası sonrası kalelere yüzlerce yeniçeri yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Bkz: İbn-i Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 48-49. Ancak inşasından 8 sene sonrasına ait yoklama defterine göre Hram kalesinde bulunan 248 muhafız arasında tek bir yeniçeri dahi bulunmamaktaydı. Bkz. Ek I.

³⁴ 1491'de 32 yeniçeri Kefalonya'daki kalede hizmet verirken, Kuşlat kalesindeki *gilmân-ı yeniçeriyân* sayısı yalnızca 21 idi. Bkz. MAD 15334, 55 ve 48.

³⁵ Buda Barışı'nın hemen öncesine ait olan bu veriler için bkz. MC 71; 3, 11, 12b ve 16. Aynı sene İstanbul'da 6606 Dergâh-ı Ali yeniçerisi ve 1789 gılman bulunmaktaydı. Bu da bize savaş döneminde taşradaki kalelere gönderilen yeniçerilerin toplam yeniçerilerin yaklaşık %10'una tekabül ettiğini göstermektedir. Bkz. MC 71; 7.

incelendiğinde yeniçerilerin oranı % 20'yi geçmemektedir. Hal böyle ki barıştan sonra yeniçerilerin büyük çoğunluğu tekrardan merkeze gönderilecekti.

15. yüzyıl Osmanlı serhad kalelerinde topçular önemli yer tutmaktaydı. 14. yüzyılda savaş meydanlarında yerini almaya başlayan ateşli silahlar, 15. yüzyıl ordularında yaygınlaşarak hem saldırı hem de savunma amaçlı kullanımlarında artış yaşanmıştı. Daha ilk devirlerden bu yeni silahların önemini kavrayan Osmanlılar, merkez ordusunda kullanımının yanı sıra stratejik kalelerde top ve topçu birlikleri bulundurmaya ihmal etmemişlerdi. 1443-44 Savaşları'nda Osmanlıların Vidin, Niğbolu, Şumnu ve Prevadi kalelerini kuşatan Haçlı ordularına karşı top kullandıkları bilinmektedir.³⁶ 1455 yılında o zamanlar önemli bir serhad kenti olan Üsküp'ün kale envanterinde mühimmatı ile beraber 12 top bulunmaktaydı.³⁷ Balkanlardaki fetihleri esnasında Osmanlılar ateşli silah imal etmeyi ve kullanmayı bilen yerel Hristiyan ahaliden faydalanma hususunda da çok istekli davranmışlardı. 1454 senesinde tümüne tam vergi muafiyeti verilmiş 29 Hristiyan Niğbolu, Yergöğü, ve Hulovnik kalelerinde topçuluk hizmeti vermekteydi.³⁸ 1466 yılında Resava kalesindeki 5 topçu da Hristiyandı.³⁹ Resava'da bulunan 5 topçu muhtemelen kaleyi Osmanlılara teslim eden Sırp askerleriydi. Kalenin fethinden hemen sonra Osmanlılar bu askerleri kendi hizmetleri için kullanmaya başlamışlardı.

Özellikle 1470 sonrası dönemde Osmanlı kalelerin hepsi ateşli silah kullanıma uygun şekilde inşa edilmeye başlanacaktı. Bu dönemde Çanakkale Boğazı'ndaki geçişleri kontrol etmek için inşa edilen Sultaniye ve Kilidbahir kalelerinde toplam 49 ulufeli topçu hizmet vermekteydi.⁴⁰ Poligonal topçu kuleleri ve top bulundurmaya uygun duvarlarla güçlendirilmiş bu yeni istihkâmlar Osmanlı askeri mimarisinde yeni bir dönemin de başlangıcı sayılabilir. Osmanlıların ateşli silahlarla modernize edilmiş yeni istihkâmlar yapmaya başlaması hiç şüphesiz Avrupa'da görülen gelişmelerle paralel seyirde ilerlemekteydi. Erken Modern dönem askeri devrim literatürü içerisinde 1520'lerin sonunda yeni tip kalelerin inşası ve bunların Avrupa'da bir 'askeri devrime' sebep olduğuna dair tezler hala literatürde yerini korurken⁴¹ bazı tarihçiler bu devrimin çok daha

³⁶ Gábor Ágoston, "Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800", *Journal of World History*, 25/1 (2014): 89.

³⁷ Ágoston, *age.*, 89; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: TİMAŞ, 2010, 35-36. Envanterde bulunan ateşli silahlar ve mühimmatlar: *Tüfek*: 148, *Tüfek fındığı*: 4000, *Top*: 12, *Kurşun top fındığı*: 120. Envanterde aynı zamanda barut ve top imali için bulundurulmuş ham maddeler de sıralanmıştır: *Bakır*: 4 kantar, *Ham güherçile*: 7 kantar, *Has güherçile*: 8 kantar, *Kükürt*: 3 kantar. Mevcut hammaddelere bakılarak Üsküp'te 1455'te faal durumda bir top dökümhanesinin var olduğu söylenebilir. MAD 12, 197.

³⁸ İnalçık, Radushev, Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni*, 100.

³⁹ İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 335-337.

⁴⁰ MAD 176, 402.

⁴¹ Parker'ın tezine göre 1520'lerde İtalya'da ortaya çıkan *trace italienne* tipi istihkâmlar Avrupa'da uzun vadede bir askeri devrime sebebiyet vermiştir. Hatta Parker bu tezini bir adım daha ileriye götürerek belli bir coğrafyada askeri devrimin olup olmadığını gözlemlemek için orada *trace italienne* tarzı kalelerin olup olmadığına bakmanın yeterli olduğunu savunur. Geoffrey Parker, "The Military Revolution, 1560-1660' – A Myth?", *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Clifford J. Rogers (düz.), Colorado: Westview Press, 1995, 41-43. Ayrıca bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the*

evvel, geç ortaçağ döneminde topların kuşatma savaşlarında etkin şekilde kullanılmaya başlanması sonunda (topçu devrimi) bir tepki olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. ‘Top tabyası devrimi’ olarak da anılan bu teze göre topun ortaçağ istihkâmlarına karşı dehşet veren başarısı sonunda Avrupalıları topa dayanıklı, aynı zamanda top da kullanabilen platformlara sahip kaleler yapma yoluna itmişti. Böylece kuşatan ve kuşatılan arasındaki dengesizlik ortadan kalkmıştı.⁴² Tüm bu tezler göz önüne alındığında Osmanlılar 15. yüzyıl içerisinde hem ordularında yoğun şekilde ateşli silah kullanarak hem de yeni inşa ettikleri kaleleri topla modernize ederek başından beri bahsi geçen ‘askeri devrim’in aktif katılımcısı durumundalardı.⁴³

1490'lara geldiğinde serhad bölgelerindeki Osmanlı kalelerinin neredeyse %90'ında topçu kuvvetleri bulunmaktaydı (Tablo 2). 1491 yılına ait defterde (MAD 15334) 58 kalenin 46'sında topçu kuvvetleri bulunmaktaydı. Tüm kalelerde konuşlu 145 topçudan 98'i Müslümanken, geriye kalan 47 topçu Hristiyanlardan teşkil edilmişti. Bu da bize Semendire Kalesi hariç tüm kalelerde topçuların çoğunluğunun artık Müslümanlar tarafından teşkil edildiğini gösterir. Elimizde kalelere ait silah envanter defterleri bulunmasa da topçuların varlığı kalelerde top kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. 16. yüzyılın başında Avlonya Kalesi'ne ait silah envanter defterine göre farklı kalibrelerde 268 top ve 407 küçük el silahları kalede bulunmaktaydı.⁴⁴ Özellikle büyük kalelerde topçular dışında klasik uzun menzilli silahları ve tüfek kullanan tüfekçi ve zemberekçi birlikleri de yoklama listelerinde gözümüze çarpmaktadır. Büyük ihtimalle bu askerlerin kullanmış oldukları tüfekler fitilli arkebüzlerdi. Tüfekçi ve zemberekçi birlikleriyle alakalı diğer bir detay ise neredeyse hepsinin yerel Hristiyan ahaliden oluşturulmuş kimseler olmalarıydı.⁴⁵

Sonuç itibarıyla Osmanlı serhad kaleleri bünyelerinde müstahfız genel tanımı altında çeşitli askeri gruplar barındırmakta idiler. Sıradan muhafız birliklerinin yanında azeb ve martolos birlikleri kalelerdeki en kalabalık askeri grupları

West, 1500-1800, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

⁴² Clifford Rogers, “The Military Revolutions of the Hundred Years War”, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Clifford J. Rogers (düz.), Colorado: Westview Press, 1995, 64-76.

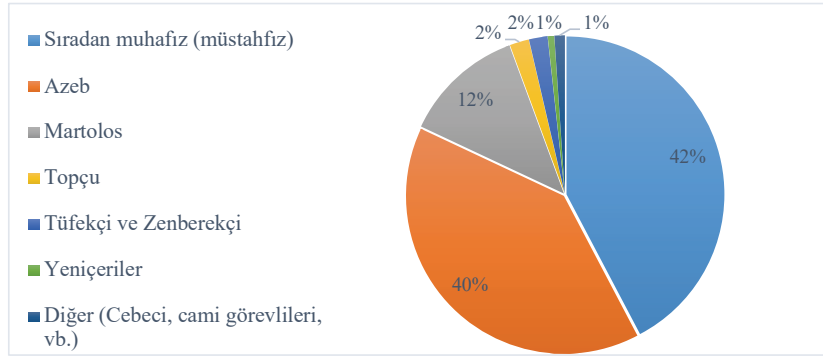
⁴³ Osmanlı tarihçiliğindeki askeri devrim literatürü örnekleri için bkz: Gábor Ágoston, “Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and shifts in Power”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998): 126-141; *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapon Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; “Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Military Revolution Debate and the Ottomans, Mustafa Kaçar ve Zeynep Durukal (düz.), *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul: IRCICA, 2006, 567-582; “Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800”, *Journal of World History*, 25/1 (2014): 85-124; *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Kahraman Şakul (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017; Günhan Börekçi, “A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59/4 (2006): 407-38; Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, London: UCL Press, 1999; Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

⁴⁴ Bkz. D.BŞM.CBH.d.18581, vrk. 2.

⁴⁵ Ágoston, *Firearms and Military Adaption*, 89-94.

oluşturmaktalardı. Bununla beraber, neredeyse her kalede bulunan ve sayıları az olan seçkin topçu birlikleri 15. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kalelerinin vazgeçilmez unsurları haline dönüşmüşlerdi. Var olan yanlış bilginin aksine, savaş durumu hariç kalelerde bulunan yeniçerilerin sayısı çok düşük oranlarda kalmaktaydı.⁴⁶ 1541'de Macar Krallığı'nın ilhakından sonra kurulan serhadde yeniçeri istihdamı bir avuç stratejik açıdan önemli kale ile sınırlı kalacaktı.⁴⁷ 1491 yılına ait yoklama defterindeki müstahfız sayılarının genel sayılar içindeki oranını vererek 15. yüzyıl sonundaki Osmanlı kalelerindeki asker gruplarının genel durumları tahmin edilebilir:

Tablo IV: 1491'de Balkanlarda mevacicib alan kale neferatının kompozisyonu⁴⁸

II. B. TİMARLI SİPAHİLER, VOYNUKLAR VE EFLAKLAR

Serhad bölgelerindeki sancaklarda kaleler ağı bünyesinde görevli muhafızların dışında tımarlı sipahiler ile cebelüleri yanında voynuk ve Eflak grupları da savunma amaçlı kullanılmaktaydı. Özellikle sancak beylerinin komutası altındaki sipahiler akıncılarla beraber dönem dönem hududun ötesindeki küçük akınlara ve kuşatmalara katılıyorlardı.⁴⁹ Ayrıca Macar karşı akınlarına karşı da kullanılmaktalardı. 15. yüzyılda Bosna, Semendire, İzvornik ve Vidin'e ait sistematik ve mufassal tahrir defterleri olmaması sebebiyle bahsi geçen sancaklardaki tımarlı sipahi sayısını kestirmek güçtür. Fakat elde var olan tahrirler incelendiğinde sancak başına düşen tımarlı sipahi sayısı muhtemelen 500'ü geçmemekteydi. Özellikle Rumeli vilayetindeki zeamet sayısı fazla olduğu için zeamet sahiplerinin dirliklerinde ne kadar cebelü beslediklerini hesaplamak güçtür.⁵⁰

⁴⁶ Altuğ Moton, Novi, Semendire, Güzelce ve Kili'deki müstahfızları yeniçeriler ile karıştırmaktadır. Uğur Altuğ, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", Ahmet Özcan (düz.), *Halil İnalçık Armağanı III*, İstanbul: Doğu Batı, 2017, 103. Karşılaştırma için bkz. KK.d., 4725.

⁴⁷ Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı Habsburg Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese" *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Kahraman Şakul (çev.), İstanbul: TİMAŞ, 2013, 211-213.

⁴⁸ MAD 15334.

⁴⁹ 1491'de Yayçe ile Akhisar arasında bulunan Vinçaç (Vinaç) Kalesi dönemin Bosna Sancağı Beyi Yakup Paşa ve ona tabi birlikler tarafından fethedilmişti: MAD 15334, 76.

⁵⁰ Semendire için TT 16 (1477-78 senesi), Bosna için MC 76 (1466-67 senesi) ve TT 5 (1480-81

Her ne kadar tımarlı sipahi ve besledikleri cebelülere ait net rakamlar elde edemesek de serhad sancaklarında bulunan voynuklar için elimizde net sayılar mevcuttur. Fetih öncesi Balkan devletlerine ait bir askeri organizasyon olan voynuk sistemi Osmanlı fetihlerinden sonra lağvedilmemiş, aksine Osmanlı askeri organizasyonu ile bütünleştirilmişti. Alacahisar bölgesinin 1454'teki nihai fethinden yalnızca bir yıl sonra hazırlanan tahrir defterinde bölgede toplam 1850 voynuk görünmektedir.⁵¹ Fetih sonrası bu kadar voynuğun defterde kayıtlı olması bölgenin fethi esnasında bu askerlerin kitleler halinde Osmanlılara katıldıklarını düşünmeye sevk edebilir. Böylece Osmanlı tarafını seçmeleri karşılığında eski askeri statülerinde de bir değişim yaşanmamış olacaktı. Öyle ki 1491 yılında Köstendil bölgesindeki voynuklara ait mufassal defterdeki bilgiye göre Radul, Resava Kalesi'ni aman ile Osmanlılara teslim eden voynuklardan biriydi. Bunun karşılığında Radul ve ölümünden sonra da oğlu Manuş voynukluk statülerini korumayı başarmışlardı.⁵² Semendire Sancağı voynukların yoğun olarak buldukları bölgelerin başında gelmekteydi. 1477'de 70 voynuk ve onların 234 yamağı doğrudan Semendire sancak beyine hizmet ediyorlardı.⁵³ Morava Nehri'nin doğusunda kalan Braniçeva nahiyesinde 697 voynukla beraber 145 voynuk zevaidi hanesi bulunmaktaydı. Bu sayılara bakılarak bölgede bulunan voynuk askerlerinin tımarlı sipahiler kadar kalabalık bir askeri grup teşkil ettikleri sonucuna ulaşılabilir.⁵⁴

senesi), Vidin için MAD.d. 1 (1483 senesi). 15. yüzyıla ait net bilgiler henüz mevcut değil. 16. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'deki tımar, zeamet sahipleri ve besledikleri cebelülerle alakalı bilgiler için bkz.: G. David and P. Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army From the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century." *Eurasian Studies* 4/2 (2005): 157-88.

⁵¹ MC. 36-03 (H. 859). Bu voynuklardan 821'i cebelü, 618'i sıradan voynuk ve 378'i kara voynuk olarak kaydedilmişti. Cebelü voynuklar doğrudan sefere katılırlarken, kara voynuklar İstabl-ı Amire'de çayır hizmeti vermektelerdi. Voynuklar için bkz: Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", içinde *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara: TTK, 1954; Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara: TTK, 1989.

⁵² TT 21 (H. 895/96), 29: "Manuş veled-i Radul atası Resava kalesi[n] vermiş".

⁵³ "Voynugân-i Livâ-yi Semendire, tâbi'-i Mirlivâ-yi Semendire. Lofça Voynukları dimekle ma'rûfdur. Sonra İsa Beg zamanında yazılmıştır. Çeri-başılarun dahli yoktur. Hemân sancak begine hidmet iderler." TT 16, 572-581. Semendire'deki diğer voynuklar için, Olga Zirovević, *Tursko vojno Uredjenije u Srbiji 1459-1683*, 165.

⁵⁴ TT 16, 572-581. Braniçeva voynuk birlikleri 5 lagator, 210 voynuk ve 482 yamak tarafından oluşturulmuştu. Zevaid voynuk haneleri için, bkz. *aynı kaynak*, 593. Bölgedeki voynukların sayısı zaman içerisinde artış gösterecekti. 1516 Semendire tahrir defterinde 409 voynuk, 1683 voynuk yamağı ve 632 voynuk zevaid hanesi kaydedilmişti. 1477'de bölgedeki sayısı 1001 iken 1516'da sayıları 2292'ye ulaşmıştı. Bkz. TT 1007 (H. 922), 254-307. Diğer taraftan, voynuklar özellikle Bosna bölgesinde kale muhafazası için de kullanılmaktalardı. 1477'de Hersek Sancağı'ndaki Rog Kalesi voynuklar tarafından korunmaktaydı. Bkz. TT 5, 368. 1516 Bosna Kanunnamesi'ndeki bilgiye göre voynuklar Akhisar ve Sin kalesinde muhafız olarak hizmet veriyorlardı: "Yenibazar ve Senice voynukları için İskender Paşa ve Fıyruz Bey ve Yunus paşa emn-i Tarik için ihdas itdikleri varoşlarda ve Prinobi varoşında yiğirmişer nefer voynuk varub zikrolan varoşların her birinde evler yapub temekkün eyleyüb bekleyeler [...] Şöyle ki ol yollarda bir kimse helâk olsa veya mâli zâyî her hangi varoşa yakın olursa ol varoşı bekleyenlere tazmin etdireler deyü ümerâ-i maziye ile bu vehile mu'ahede etmişlerdir [...] Burud ve Nartova voynuklarından elişer nefer voynuk uc yerlerinde olan kal'aları bekleyeler [...] Anaların nevbeti tamam olucak elli nefer voynuk dahi gelüb nevbeti tamam olan gidüb nevbete gelenler beklileyeler [...] Ve Sin kal'asın dahi elli voynuk bu üslub

Voynukların yanı sıra binlerce yarı göçebe Eflak da Osmanlılar tarafından serhad sancaklarına yerleştirilmişlerdi. Büyük vergi muafiyetleri tanınan Eflak grupları sefer mevsimlerinde savaşa katılmalarının⁵⁵ yanında kale muhafazası, kalelere iâşe yetiştirme⁵⁶ ve önemli geçitleri gözetleme hizmetlerinde bulunuyorlardı.⁵⁷ 1470'lerde Osmanlı-Macar serhaddi karşılıklı akınlar sebebiyle bölgede yaşayan nüfusun büyük kısmı dağılmış vaziyetteydi. Bölgeyi hem yeniden nüfuslandırmak hem de güvenliği sağlamak için Osmanlılar bu savaşı grupları Semendire, Alacahisar ve Vidin sancaklarına yerleştirmişlerdi. Öyle ki 1477 tahririnde 7760 Eflak hanesi Semendire bölgesine çoktan yerleştirilmiş görünmekteydi.⁵⁸ Aynı senelerde Bosna'daki Eflak kolonizasyonu Drina havzası boyunca gerçekleşecekti. Öyle ki, Maglay, Tesanj ve Toboy kalelerinin fethinde Osmanlılar Eflak savaşçıların yardımlarına başvurmuşlardı.⁵⁹ 1490'lara gelindiğinde Semendire, Alacahisar ve Hersek'teki Eflak hanesi sayısı 16210'a ulaşmıştı. Bunlar içinde 9203 Eflak hanesi Semendire ve Alacahisar sancaklarındaki boş alanlara yerleştirilmişlerdi.⁶⁰

15. YÜZYILDA OSMANLI KALE SAVUNMA SİSTEMİNİN MALİ KÜLFETİ

15. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulan yeni serhaddeki askeri harcamaların büyük çoğunluğunu kalelerdeki muhafızların maaş ödemeleri oluşturmaktaydı. Özellikle II. Mehmed dönemiyle beraber Osmanlıların potansiyel tüm vergi kaynakları üzerindeki kontrolü sayesinde maaşları zamanında ödenen bir merkez ordusu ile taşradaki timar gelirleriyle geçinen etkili bir taşra ordusu kurulabilmişti. Bununla beraber maaşları hazineden ödenen kapıkulu ordusunun aksine serhad kalelerinde bekleyen maaşlı personelin finansmanı Rumeli'nin çeşitli bölgelerine dağılmış mukataa kaynakları aracılığı ile yerinden havale usulü ile ödenmekteydi. İmparatorluğun geniş coğrafyasına dağılmış kalelerde görevli personelin maaşlarının bu sistemle ödenmesi hem kaçınılmaz bir zorunluluk hem de pratik bir çözümdü. Diğer taraftan, merkezden ödenmiş maaşlar dışında kale neferâtına havale yoluyla ödenen akçe miktarı yıllık bilançolarda bütçelere

üzere bekleyeler [...] Varmayanlara siyaset ola akçaları alınmaya". Aktaran: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943, 398. Her şekilde, 15. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Batı Balkanlar'da Bosna, Semendire, Alacahisar, Vidin ve Köstendil sancaklarında muharip voynuk kitalarının sayısı 5.000-8.000 arasında değişmekteydi.

⁵⁵ "... [S]efer olduğu vakit her on evden bir eşküncü çıkar, silahıyla sefere bile eşer ve bu hizmet eda olunduktan sonra 'avârız-ı dîvînîyyeden mu'âf ve müsellemdir..." , TT 18 (H. 890), 20.

⁵⁶ "Mu'âfân-i ez-kânûn-i Eflakiyye: Zikrolunan Eflaklara hükm-i sultânî virilüb İzvornik ve Srebreniçe ve havâle kal'alarına hizmet itdikleriyçün Eflak rüsûmundan mu'âf itdim deyü Eflaklerdir", TT 16, 146.

⁵⁷ "Nâhiye-i İzvird, tâbî'-i Braniçeva. Bu nâhiyetin Eflakleri ol taraf muhâfa[za]t idüb öte taraftan gelen düşmenin gözedürler. Sancak begine gönder hidmetin itmezler", *aynı kaynak*, 144-145.

⁵⁸ TT 16, 10-305; Vjerman Kursar, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th – 18th Centuries)", *OTAM*, 34 (2013): 113. Ayrıca 1469 senesinde Hersek sancağında 4616 Eflak hanesi bulunmaktaydı; İnalçık, *Fatih Devri Üzerine*, 155-156.

⁵⁹ Kursar, *Being an Ottoman Vlach*, 118.

⁶⁰ MC 91 (H. 895/96), 323b-331b.

yansıtılmıyordu.⁶¹ Kale neferâtına yapılan ödemeler her ne kadar doğrudan bütçelerde olmasa da elde olan mukataa ve yoklama defterleri sayesinde belirli yıllarda muhafızlara ödenen maaşlar hakkında detaylı bilgilere sahip olunabilir.

Fetihten sonra Sırp ve Bosna topraklarındaki madenleri işletmeye başlayan Osmanlılar bahsi geçen madenleri mukataalaştırarak hatırı sayılır gelirler elde etmeye başlamışlardı. Özellikle Sırp topraklarında bulunan kalelerin finansmanı yine oraya yakın olan mukataa kaynaklarından finanse edilecekti. 1470'lere ait olan mukataa defteri bizlere hangi mukataa kaynaklarından kalelere ne kadar ödeme yapıldığını göstermektedir. Deftere göre Rumeli'de personeli maaş alan 34 kalenin finansmanı birbirinden farklı 18 mukataa kaynağından sağlanmıştı. 34 kalenin içinde bulunan 5539 muhafızın 1477 yılı içerisindeki yıllık maaş ödemeleri ise 7.500.000 akçenin üzerindedir.⁶² 1477-1491 yılları arasında Rumeli'deki ulufeli kalelere ait ödemeleri takip edebileceğimiz bir kaynak yoktur. Yine de 1491 yılına ait yoklama defteri kalelere ödenen 6 aylık mevacibleri göstermektedir. Daha önceki sayfalarda da belirtildiği üzere sınır boylarında kalelerin tımar yerine ulufe ile finansmanı uygulaması yaygınlaşmış görülmektedir. Bu belgedeki diğer bir ayrıntı ise, mukataa sahiplerinin isimlerini de içermesidir. Aşağıdaki tablo 1491 yılında mukataa kaynakları ve kalelere yapılan akçe havalesini bizlere göstermektedir:

⁶¹ Baki Çakır, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Omanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* içinde, Mehmet Genç and Erol Özvar (düz) cilt I, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 192-194; Erol Özvar, "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509- 1788)", *Omanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* içinde, Mehmet Genç and Erol Özvar (düz.) cilt I, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 197-198. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İÜİFM*, 1-4 (1953): 238-250.

⁶² Esasında hesaplanan sayı 7.622.288 akçedir. Her ne kadar burada kesin rakamlar verilmiş olsa da hesaplamalarda dikkatli olunmasında fayda vardır. Askerlere yapılan yıllık ödemelerin meblağı, onlara yılda dört defa yapılan üçer aylık ulufe ödemelerinin meblağların dörder katının hesaplanmasıyla yapılmıştır. Yine de yukarıdaki sonuçlar gerçeği yansıtır niteliktedir. Bkz. Göksel Baş, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s-Early 1500s)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi), Ankara, 2017, 19-20 ve 93-94.

Tablo V: 1491 yılında Rumeli'deki ulufeli müstahfızların bulunduğu kaleler ve finansman kaynakları (mukataalar)

Mukataa⁶³	Havale edilen kale	Mukataayı işletenler
Novabrda Darphanesi ⁶⁴	Akhisar, Toricani, Kamengrad, İzvornik, Güzelce (Avala), Semendire, Hram, Poçitel	Ratko veled-i Brayan ⁶⁵
Kratova Darphanesi	Maglay, Toboy, Harşova, Koyluca , Kili, İzvornik, İstanbul	Ratko veled-i Brayan
Srebreniçe Madeni	Srebreniçe, Telçak, Sokol	Nikola veled-i Like
Trepça Madeni	İmočka, Travnik, Prolosice, Kaştel	Mihayil veled-i Andreya
Planina ve Zaplania Madenleri	Vrh-Belice, İvranduk Susid (Gračanica), Hlivne Belgrad (Nevesinje), Novi, Klobuk, Sokol (Dunave), Mavrik, Resava, Güvercinlik, Rog	İstaye veled-i Branko
Novi Kalesi'ne ait Gümrük, Tuzla ve Bac Gelirleri	Risano	Knez Firtko
Selanik Tuzlası	İskenderiye, Zabljak, Podgorice, Medun, Uzice, Akçahisar, Vinçaç (Vinac) ⁶⁶	Girgor: merdüm-i Mesih Paşa ve bâkî şürekâ
Yanova Madeni	Perin, Maglic	Göre veled-i Yovan
Rudnik Madeni	Sivricehisar	Nikola veled-i Marko
Vidin İskele ve Tuzlası	Vidin	Ahmed bin Hamza
1) Hroşne and Gümölcine Tuzlası 2) Hroşne and Gümölcine Tuzlası	1)Yergöğü 2) Hulovnik	1)Ahmed ve Girgor 2) Todor
Avlonya Hasları	Tepedelen, Avlonya	Dimo Milko
1) Yanya Dalyanı 2) Narda İhtisab Gelirleri 3) Narda Tuzlası	Kefalonya	1) Dimitri ve İsmail 2) Nikola Kakozi 3) Süleyman bin Abdullah
Ahyolu, İnöz ve Kavak Tuzlaları	Akkerman	Musa veled-i Eliya
1)Kefalonya Adası Gelirleri 2) Avlonya Tuzlası	1)Kefalonya 2) Avlonya	1) Kovaç ve bâkî şürekâsı 2) Mihal ve Nikola
Tuna Tuzlası	Akkerman	Ahmed veled-i Hamza
Gelibolu İskelesi	Gelibolu	Yakub, Davud veled-i İshak
Galata Gümrüğü	Galata	Ali
Cezire-i Marmara Gelirleri	İstanbul	Yusuf veled-i Hacı Ali

⁶³ MAD 15334.

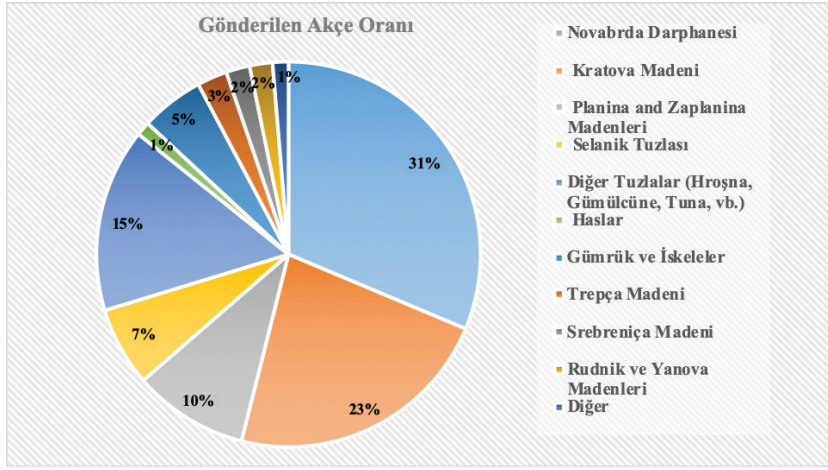
⁶⁴ Metinde Nobri olarak yazılmıştır.

⁶⁵ Aynı girişimcilerin farklı mukataaları işletmesi, ya da tek bir mukataanın ortaklıklarla işletilmesi 1470'lerden sonra yaygınlaşan bir husustu. Ratko veled-i Brayan hem Novabrda hem de Kratova darphaneleri mukataalarını üstlenmişti. Selanik tuzlasının mukataası ise ortaklık çerçevesinde işletilmekteydi. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 66-69.

⁶⁶ MAD 15334'te Vinçaç'a ait ödeme bilgisi KK.d. 4988, sayfa 149'dan alınmıştır.

Tabloya bakıldığında mukataa kaynakları ile ödeme yapılan kaleler arasında mesafenin yakınlığı göze çarpar. Arnavutluk ve Zeta bölgesinde bulunan kalelerin finansmanı genel olarak bölgeye yakın Selanik Tuzlası'ndan finanse edilmişti. Aynı şekilde, Sırp ve Bosna topraklarında yer alan büyük kalelerin finansmanı da bölgedeki darphane ve maden mukataalarından sağlanmıştı. Tuna havzasının doğusunda yer alan kalelerin finansmanı ise yine bölgeye yakın olan tuzla gelirleri ile yapılmıştı. Aynı sene tüm Rumeli'de mevacib alan muhafızlar için mukataalardan havale edilen para 13.293.762 akçeyi bulmuştu.⁶⁷ Böylece 1477-91 yılları arasındaki 12-13 yıllık zaman aralığında ulufeli kalelere ödenen mevacib iki katına çıkmış oluyor.

Tablo VI: Kalelere havale edilen akçe miktarının mukataa kaynaklarına oranı, 1491 senesi

Tablodaki bilgilerden hareketle, 1491 senesinde kalelere gönderilen akçenin neredeyse %69'u Sırp ve Bosna topraklarındaki mukataa kaynaklarından finanse edilmişti. Bu oran aynı zamanda Macar serhaddinde bulunan kalelere gönderilen akçenin genel oran içindeki yerini de göstermektedir. Sadece Novabrda Darphanesi'nin gelirleriyle Rumeli'deki en kalabalık garnizon kuvvetlerine sahip Semendire kalesine aktarılan para yıllık 2.302.416 akçeydi.⁶⁸

1491'den sonraki süreçte Osmanlıların sınır garnizonlarına aktardıkları para büyük ihtimalle çok değişmemişti. Ancak, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı sonucu Mora ve Arnavutluk'ta fethedilen yeni kalelere yerleştirilen

⁶⁷ Elimizdeki defter 6 aylık ödemeleri gösterdiği için 1 yıllık toplamı hesaplanırken askerlerin günlük aldıkları akçeye göre hesaplanmıştır. Bu yüzden, hesaplarda ortaya çıkacak küçük bir yanlış payı genel tabloyu etkileyecek surette olmayacaktır. Her surette 13.000.000 akçelik bir meblağ Rumeli'deki kale garnizonlarının finansmanı için kullanılmıştı.

⁶⁸ MAD 15334, 58-46 (M), 89-90. 1468 gibi erken bir tarihte dahi Novabrda Darphanesi'nin 3 yıllık mukataa geliri 8.000.000 milyon akçeydi, Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, 98. 1481 senesinde Novabrda, Üsküp ve Serez'in mukataa gelirleri 23.400.000 akçeye ulaşmıştı. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜİFM*, 1-4 (1962-63): 167.

askerlere verilmeye başlanan ulufeler ile beraber aktarılan akçe oranında bir artış yaşanmıştı. Fethedilen yeni kalelere yerleştirilen 4000'i aşan müstahfızın finansmanı Selanik tuzlası tarafından karşılanacaktı. Öyle ki sadece Selanik tuzlasının gelirleri Mora'daki kaleleri finanse etmek için fazlasıyla yeterliydi.⁶⁹ 1500-1502 yılları arasında Mora ve Arnavutluk'ta yeni fethedilen kalelerle evvel-den beri mevacic alan müstahfızların yıllık finansman masrafı 5.000.000 akçenin üzerinde olacaktı.⁷⁰ Tüm bu haliyle düşünüldüğü takdirde 16. yüzyılın başına gelindiğinde, Osmanlıların Rumeli'deki müstahfızlara mukataalardan havale ettiği akçe 16.000.000-18.000.000 akçe arasındaydı. Özellikle 1503'ten sonra Rumeli'de 20 yıl boyunca ciddi bir sınır değişimi yaşanmadığından serhadlerdeki garnizon askeri sayılarında ciddi bir artış ya da azalma gerçekleşmemiş olmalıdır. 1491 defterinde maaş alan garnizon askerlerinin sayısı 1505'e geldiğinde ciddi bir değişiklik göstermemişti.⁷¹

Daha önceki bölümlerde kale neferâtının finansmanı havale usulü ile mukataalardan yapıldığı için bütçelerde doğrudan yer almadığı belirtilmişti. Yine de elde var olan bütçelere bakılarak kalelere havale edilen akçenin Hazine-i Amire'ye gelen mukataa gelirlerine oranının bir projeksiyonunu yapmak mümkün görünmektedir. 16. yüzyıla ait bir dizi bütçe kaydı elimizde olmasına rağmen 15. yüzyıla ait arşivlerde keşfedilmiş tek bütçe 1495-96 mali yılına aittir.⁷² Bütçedeki bilgilere göre belirtilen senede Rumeli'deki mukataa kaynaklarından Hazine-i Amire'ye gönderilen para 10.991.876 akçeydi.⁷³ Bununla beraber 1491 yılında garnizon kuvvetlerine 13.000.000'un üzerinde akçenin mukataalar aracılığı ile havale edildiği göz önüne alındığında teoride Hazine-i Amire'ye girmesi gereken mukataa gelirleri her sene 23.000.000 akçenin kesinlikle üzerinde olmalıydı.⁷⁴ Sonuç olarak, Rumeli'deki mukataa gelirlerinin en az %40-60'luk kısmı Rumeli'deki garnizon askerlerine maaş olarak havale edilmekteydi. Aynı şekilde, kale neferâtına ödenen maaş Rumeli'den gelen toplam gelirin 1/5'ine eşitti.⁷⁵

⁶⁹ Misalen 1499 senesindeki yalnızca bir hisseden elde edilecek olan mukataa geliri 6.000.000 akçenin üzerindeydi. Elde edilecek olan gelirlerin büyük çoğunluğu Mora'daki kalelerde görev yapan muhafızların maaşlarını karşılamak üzere havale edilecekti. Bkz: KK.d. 4988,70-75.

⁷⁰ KK.d. 4988, 71-79. Maaş hesaplamaları askerlerin günlük maaşları üzerinden hesaplanmıştır. Bu haliyle ortaya çıkan rakam 5.430.223 akçedir. Bu yıllar içerisinde asker sayılarında değişim yaşanmış olabilir. Ancak her şekilde savaş boyunca sayılarda bir azalma olmamıştı. Bu hesaplamalara bilgi bulunmadığından kalelerde görev yapan yeniçerilerin maaşları eklenmemiştir.

⁷¹ 1491-1505 yılları arasında Arnavutluk, Zeta, Akkerman ve Kili kalelerine ödemeler Selanik tuzlasından finanse edilmeye devam etmişti. Bkz: KK.d. 4988, 57-85, 145-151, 203-205, 209-212.

⁷² Bakı Çakır, "Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali", *The Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016): 113-145. 16. yüzyıl bütçeleri için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İÜİFM*, XV/1-4 (1953-1954): 251-329; Erol Özvar ve Mehmet Genç, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. cilt. I-II. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

⁷³ Çakır, *a.g.e.*, 129.

⁷⁴ Maaş ödemeleri dışında dolaylı birçok harcama da mukataa kaynaklarından yapıldığı için bu sayı teoride çok daha fazla olmalıdır.

⁷⁵ 1495-96 senesinde Rumeli'den 55.532.933 akçe Hazine-i Amire'ye girmişti. Çakır, *a.g.e.*, 124-129.

Serhad sancaklarındaki kalelerin bakım ve onarım masrafları, askerler için mühimmat ve zahire ikmali de gözden kaçırmamamız gereken önemli hususlardan biridir. Kalelerin inşa ve bakım masrafları merkezi hazine harcamaları içerisinde gösterilmeyip farklı defterlerde tutulduğu için serhaddeki genel maliyete olan etkisi kolayca görmezden gelinebilir. Aynı şekilde kale neferatına yapılan mühimmat ve iaşe ikmali için 15. yüzyıla ait çok az belge bulunmaktadır. Her şekilde asker tayinatı, at yemi ve mühimmat tedariki gibi gereksinimler önemli birer harcama kalemi oluşturmakta idiler.⁷⁶ Sınır garnizonlarına gıda iaşesi ve harp mühimmatı için olabildiğince Rumeli'deki yerel kaynakların kullanılmış olması muhtemeldir. Ne de olsa, Osmanlıların o dönemde sahip oldukları örgütlenme becerisi bu işin altından kalkabildiklerini düşünmemize sebep olmaktadır.⁷⁷ Diğer taraftan, Tophâne-i Âmire'den başka Rumeli'de birçok yerel dökümhane bulunmaktaydı. Osmanlılar ihtiyaç halinde yakınlardaki kalelere top, barut ve silah ikmalini bu dökümhaneler aracılığı ile yapmış olmalılardır. Öyle ki 1489'da Semendire tophanesinde 77 farklı çapta top dökülmüştü. Bu toplardan 6'sı büyük kalibreliken çoğunluğu kale savunmasında sıkça kullanılan küçük bir top çeşidi olan prangılardı. Ayrıca, tophanenin yanında bir de baruthane olması çok muhtemeldir. Aynı sene içerisinde İstanbul ve farklı noktalardan Semendire'ye 12 kantar güherçile gönderilmişti.⁷⁸ Silahların yanında kalelerde gerekli olan kazma, kürek, ham demir ve kayık yapımı için kereste ihtiyacı sürekli teftiş edilmekte ve yerel kaynaklardan ihtiyaç mahalline ulaştırılmaktaydı.⁷⁹ Semendire, Kili, Medun (Arnavutluk), Eğriboz ve Srebreniçe kalelerinin alet ihtiyacı için 1489 yılında 367.371 akçe ayrılmıştı. Bu paranın 49.251 akçelik kısmı Niğbolu, Vidin ve Morava'da Tuna ince donanması için inşa edilen 240 parçalık nehir filosuna harcanmıştı.⁸⁰

⁷⁶ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, M. Tanju Akad (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi, 2007, 77; Gábor Ágoston, "Savunmanın Maddi Külfeti: 16. ve 17. Asırlarda Macar Serhaddindeki Osmanlı Kale Zincirinin Mali Yükü", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Kahraman Şakul (çev. ve haz.), İstanbul: TİMAŞ, 2013, 259-260.

⁷⁷ Bosna'daki kalelerin tamiratının bölgeden temin edilen işçi gücü ile yapılması kanunnamelerde belirtilmiştir: "[V]e uclarda olan hisarlardan birisi tamir ve termim buyrulsa memleketten haneden haneye serehor yazılıb hisar yapmağa sürülüb Bosna vilâyetinin cümle kal'alarına meremmetçi ta'yin olunan yetmiş seksen mikdarı mu'af kefere ki üstâdlardır cem' olub ol diyarda mi'marlık hizmeti için timar tasarruf eden mi'mar ma'rifetiyle kal'alar yapılub tamam olub akçe beğlikten verile kimesneden akçe salmayalar." Aktaran: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zira'at Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, 398.

⁷⁸ MC 91, 245b-247. Ayrıca, Avlonya'da da yoğun top döküm faaliyetleri bulunmaktaydı. Bkz. İdris Bostan, "16. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Amire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalılık Armağanı I*, Ankara: Doğu Batı, 2009, 254-255. Ayrıca Semendire tophanesi için bkz: Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK, 2006, 55-56.

⁷⁹ Semendire sancağında bulunan kalelerdeki silah ve mühimmat teftişine ait birkaç belge mevcuttur: "Semendire kal'asının alât-ı harbi teftîş olundukda alât-ı harb defteri taleb olundukda defterimiz yoktur deyü cevâb virdiği ecilden nakısı ma'lûm olmayub mevcûdâtı 'ale't-tafsîle yazılıb Asitâne-i Devlet'e irsâl olundu ve ba'dehu Güzelce kal'asının ve Sokol kal'asının ve Uzice kal'asının ve Sefrice (Sivrice) kal'asının ve Magliç kal'asının ve Hram kal'asının ve Güğercinlik kal'asının ve Resava kal'asının alât-ı harbi teftîş olundukda tamâmı bî-kusûr mevcûd bulundu." DMd. 36806, 507.

⁸⁰ MC 91, 241-242. 1491'in Ağustosunda Bali Bey'in teşebbüsleriyle Morava Nehri üzerinde 200 kıta gemi için 100.000 akçe ayrılmıştı. MC 91, 69b.

Serhad kalelerinin yapım ve onarımı merkezden gönderilen mimar ve diğer görevliler nezaretinde yerel malzeme ve iş gücü kullanılarak yapılmaktaydı. Bu durum merkezi hazinenin üzerine binecek maddi külfeti azaltmış oluyordu. İstihkâmların yapım masraflarını karşılamak üzere avarız vergileri sıklıkla kullanılmaktaydı. Elimizde 15. Yüzyıla ait tek detaylı kale yapım ve onarımlarını içeren belge 1491 yılına aittir. Bu deftere göre Rumeli'de çeşitli bölgelerde bulunan serhad kalelerinin yapım ve onarım masrafları için toplamda 2.566.834 akçe kaynak ayrılmıştı.⁸¹ Sadece bu haliyle bakıldığında Osmanlıların her yıl ne kadar büyük bir kaynağı kale onarımı için sarf ettiği ortaya çıkmış olacaktır. Aşağıdaki tablo, Rumeli'de 1491 yılı içinde kaleler için ayrılan vergi gelir kaynaklarını, kalelerin inşaa ve onarım süreleri bilgilerini vermektedir:

Tablo VII: 1491 Yılı Rumeli'deki kalelerin onarımı için ayrılan akçeler ve onarım süreleri

Kale	Onarım Süresi	Avarız vergilerinden ayrılan kaynak
Novi	2 ay 11 gün	4895 akçe
Kocacık	3 ay	334.550 akçe
Korintos, Arhos ve Atina	3 ay 5 gün	366.520 akçe
Balya Badra	3 ay 6 gün	228.781 akçe
Hram ⁸²	4 ay	504.661 akçe
Kili	3 ay 7 gün	430.300 akçe
Akkerman	2 ay	167.063 akçe
Yergöğü	2 ay 25 gün	241.440 akçe
Toboy	1 ay 20 gün	50.050 akçe
İzvornik ve Srebreniçe	3 ay 23 gün	238.574 akçe
		Toplam 2.566.834 akçe⁸³

Kale onarımı için ayrılan avarız akçeleri ile ilgili önemli bir ayrıntı, onarılacak kalenin bağlı olduğu sancak sınırları içerisinde toplanmasıdır. Eğer maliyet bir sancak için fazla ise, diğer sancaklardan toplanan avarızlar o kalenin yapımı için harcanmıştı. Hram Kalesi'nin yapım masrafları için lazım gelen akçenin önemli bir kısmı Vidin, Alacahisar, Üsküp ve diğer Rumeli sancaklarından sağlanmıştı.⁸⁴ Bundan farklı olarak onarımı yapılan kalelerin hepsi (Hram Kalesi hariç) Ortaçağ tipi eski savunma sistemleriydi. Osmanlılar onarım esnasında bu eski istihkâmlara dönemin şartlarına uygun yeni yapılar ekleyerek onları

⁸¹ MC 91, 271-307.

⁸² Hram Kalesi'nin 1491 yılındaki inşası üzerine yapılan detaylı çalışma ve karşılaştırma için bkz. Machiel Kiel, "The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491", *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, Belgrad: The Institute of History Belgrade, 2017, 165-190.

⁸³ Toplanıp kale onarımı için kullanılan avarız akçelerinden arta kalan 515.596 akçe daha sonra Hazine-i Amire'ye aktarılmıştı. Bkz. MC. 91, 271- 307.

⁸⁴ MC 91, 282b-283. İrgatlar hariç Bursa, Edirne ve İstanbul'dan 187 marangoz ve taş ustası getirilmişti. Bkz. Machiel Kiel, *The Ottoman Castle of Ram*, ek kısmı.

bir nevi modernize etmek istemişlerdi. Akkerman, Kili ve Yergöğü kalelerinin duvar kalınlıkları genişletilerek top atışına daha dayanıklı istihkâmlar haline getirilmişlerdi. Bu kaleler arasında en çok dikkat çekenini ise Balya Badra'dır. Kalenin Ortaçağ istihkâmları güçlendirilmiş, kale bedenlerine paralel olarak hendekler kazılmış ve ana istihkâm duvarlarını top atışlarına karşı korumak için perde duvarlar (hisar-peçe) inşa edilmişti. Bunun yanı sıra iç hisar surlarının uygun yerlerine üç poligonal topçu kulesi inşa edilerek içlerine toplar yerleştirilmişti. Böylece olası bir kuşatma durumunda düşmana karşı kale etkin bir topçu desteğine kavuşmuş olacaktı.⁸⁵

Sonuç olarak, 1541'de Orta Macaristan'ın ilhakından ve Avusturya Habsburgları'na karşı yeni bir serhad oluşturulmasından çok daha evvel Osmanlılar Tuna havzası ve diğer mıntikalarda yardımcı askeri unsurlar tarafından da desteklenen (voynuk, Eflak vb.) aşamalı ancak etkin bir kale savunma ağı oluşturmayı başarmışlardı. Bu aşamalardan en önemlisi serhad boyunca uzanmış kalelerdeki personelinin maaş ödemelerinin tımar yoluyla verilmesi yerine mukataa kaynaklarındaki nakitlerle karşılanmaya başlanmasıydı. Böylece, etkin bir savunma için daha fazla askeri personel kalelere yerleştirilebilmişti. Öyle ki 1470'lerden 1490'lara kadar serhad kalelerindeki muhafız sayısı iki kat artmıştı. Diğer taraftan, kalelere görece yakın bölgelerdeki mukataa kaynaklarından kale personeline maaş ödemesi yapmak Osmanlı merkezi hazinesini büyük bir külfetten kurtarmış oluyordu. Her ne kadar savunma harcamalarının tümünün (maaş ödemeleri, kale yapım masrafları ve işe) yerel kaynaklı olması merkezi hazine üzerinde ciddi bir baskı oluşturmamış gibi görünse de teoride hazineye girmesi gereken 16-18.000.000 milyon akçe 1490'larda kale savunması için harcanmaktaydı. Bu meblağ aynı senelerde hazineye giren mukataa gelirleriyle denk orandaydı. Bu da merkezi gelirler içerisinde önemli bir kalem olan mukataa gelirlerinin yarısının hazineye hiç girmeden serhad ihtiyaçlarının karşılanması yönünde harcadığını göstermektedir.

⁸⁵ Kalede yapılanlar defterde bir rapor olarak yazılmıştır: "...mezkûr hendeğin iç yüzü yanlarından eski hisar kullenden yana gereklü ve münâsib olan yerde üç baş eyü ve muhkem burgozlar yapılub içlerinde mülâyim yerden kapular ve anın gibi düşman olucak atılacak tob yerleri ve toblar tertîb olunub konuldu ve mezkûr burgozlara muttasıl hendek yüzünde çevre kulenin gelüb iç yüzde olan eski hendeğe ulaşincaya dek hisar-peçe dahi yapılub bu def'a mezkûr kule başka gereği gibi eyü ve muhkem hisar oldı.", MC 91, 293.

Abstract

The Formation of the Ottoman Frontier Organization in the Balkans in the Second Half of the Fifteenth Century: Fortress Network, Military Personnel, Finance and Expenses

The aim of this article is to elucidate the formation, transformation, operation and the financial aspect of the Ottoman fortress network in the fifteenth-century Balkans. This is a subject of Ottoman military history, or more specifically, of Ottoman frontier history and it still harbours inadequate studies. Recent historiography on the Ottoman military history have focused generally on the period starting with the annexation of Hungary and extending to later years. However, the present study shows that Ottoman frontier practices had already been in use for a long time and well-established prior to the annexation of Hungary. Also, it devotes attention to the frontier, which the Ottomans established against the Venetians in the Peloponnese and Albania. To integrate studies of fifteenth-century Ottoman frontier history with those of the sixteenth and the seventeenth will undoubtedly occasion a more comprehensive view of the same subject.

Keywords: Ottoman Balkans, Frontier Organization, Ottoman Fortresses, Fifteenth Century.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri [= BOA]

- a. Maliyeden Müdevver Defterler [= MAD], no. 5,12,176,15334
- b. Kamil Kepeci [= KK], no. 4725, 4988
- c. Tapu Tahrir [= TT], no. 5, 16, 18, 21,1007
- d. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Dosyaları Cebehane Defteri [= D. BŞM.CBH.d.], no. 18581
- e. Bab-ı Defteri Müteferrik Dosyaları [= D.M.d.], no. 36806

Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Yazmaları [= MC], no. 36-03, 71, 76, 91

Yayımlanmış Kaynak Eserler

- İbn Kemal, *İbn-i Kemal Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 8. Cilt. haz., Ahmet Uğur. Ankara: TTK, 1997.
- İnalçık, Halil ve Oğuz, Mevlüt, haz, *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*. ikinci baskı, Ankara: TTK, 1989.
- İnalçık, Halil; Evgeni Radushev ve Uğur Altuğ, haz. *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri (Metin ve İndex)*. düz. Pál Fodor. Budapest: Research Centre for the Humanities, 2018.

- Kaytaç, Fatma, haz. *Târîh-i Behiştî, Vâridât-i Subhânî ve Fütûhât-i Osmânî (791-907/1389-1502)*. 2. Cilt. Ankara: TTK, 2016.
- Öztürk, Necdet, düz. *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Yıldırım, Muhammed İbrahim, düz. *İdris-i Bitlisi Heşt Behişt, (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, 7. Cilt. Ankara: TTK, 2013.

Araştırma Eserleri

- Ágoston, Gábor. "Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800." *Journal of World History*, 25 (2014): 85-124.
- , *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*. çev. ve haz., Kahraman Şakul. İstanbul: TİMAŞ, 2013.
- , "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary." *The Frontiers of the Ottoman World*, haz., A. C. S. Peacock. 57-79. New York: Oxford University Press, 2009.
- Altuğ, Uğur. "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler." *Halil İnalçık Armağanı III*. haz., Ahmet Özcan., İstanbul: Doğu Batı, 2017.
- Aydüz, Salim. *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: TTK, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*. 1. cilt, İstanbul, 1943.
- Baş, Göksel. "Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s-Early 1500s)." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2017.
- Bostan, İdris. "16. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı I*, 249-280. Ankara: Doğu Batı, 2009.
- Çakır, Baki. "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri." *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, 1. Cilt. haz., Mehmet Genç ve Erol Özvar. 167-196. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Emecen, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: TİMAŞ, 2010.
- Fodor, Pál. *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe - A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*. Budapest: Research Center of Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016.
- Gökbilgin, Tayyip. "Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e Mektupları Tercümelere ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni." *Bellekten* no. 87 (1958): 369-390.

- Gradeva, Rossitsa. "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries." *The Frontiers of the Ottoman World*. haz., A. C. S. Peacock. 331-352. New York: Oxford University Press, 2009.
- Isailović, Neven ve Miloš Ivanović. "The Danube in Serbian-Hungarian Relations in the 14th and 15th Centuries." *Tibiscum - Acta Musei Caransebesiensis, Serie nouă, Istorie - Arheologie* 5 (2015): 377-393.
- İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, beşinci baskı. Ankara: TTK, 2014.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, birinci baskı. çev., Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.
- Katič, Tatjana. "Serbia under Ottoman Rule." *Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut* 47/1-4, Wien (2005):145-158.
- Kiel, Machiel. "The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491." *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 2017.
- Kursar, Vjeran. "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th – 18th Centuries)." *OTAM* 34 (2013): 115-161.
- Mrgič, Jelena. "Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern: A Case Study on Northern Bosnia." *Südost-Forschungen*, 65/66 (2006/2007): 50-86.
- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. çev., M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Oruç, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı." *OTAM* 18 (2005): 249-271.
- Özvar, Erol. "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları." *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, 197-238, 1. Cilt. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Parker, Geoffrey. "The 'Military Revolution, 1560 -1660' - A Myth?." *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. 37-54. düz., Clifford J. Rogers. Colorado: Westview Press, 1995.
- Radushev, Evgeni. "Ottoman Border Periphery (Serhad) in the Vilayet of Niğbolu, First Half of the 16th Century." *Etudes Balkaniques* 34 (1995):141-160.
- Rogers, Clifford J. "The Military Revolutions of the Hundred Years War." *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. 55-93. düz., Clifford J. Rogers. Colorado: Westview Press, 1995.

Sahillioğlu, Halil. "Bir Mültezim Zimem Defterine göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları." *İÜİFM* 1-4 (1962-63): 145-218.

Szakály, Frenc. "The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse." *From Hunyadi to Rakoczi War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. 141- 160. düz., János M. Bak ve Bela Kiraly. Brooklyn: Brooklyn Collage Press, 1982.

Vasić, Milan. "Die Martolosen im Osmanischen Reich." *Zeitschrift für Balkanologie* 2 (1964): 172-89.

Ziroyevic, Olga. *tursko vojno Uredjenje u Serbiyi 1459-1683 [Ottoman Military Organization in Serbia 1459-1683]*. Belgrad: Institut d'histoire Monographies, 1974.

EKLER

Ek I: 1491 yılında Rumeli'deki ulufeli müstahfızların bulunduğu kaleler (MAD 15334)⁸⁶

Kale	Modern Adı	Garnizon Kompozisyonu*
İstanbul	İstanbul	104Mü+2T+558A= 664
Akhisar	Prusac	141Mü+2T+13Us = 156
Toricani	Toričani	53Mü+2T= 55
Kılıç	Ključ	77Mü+2T= 79
Kamengrad	Kamengrad	59Mü+1T=60
Miglay	Maglaj	49Mü+1T= 50
Srebreniçe	Srebrenica	47Mü+3T= 50
Toboy	Doboj	50Mü
Telcak	Teočak	52Mü+1T+15Ma=68
Limoçek	Imotski	48Mü+1T=49
Virbelice	Vrh-Belice	28Mü+1T=29
Travnik	Travnik	138Mü+2T=140
İvranduk	Vranduk	40Mü
Susid	Gračanica bölgesi	27Mü+1T= 28
Hlavne	Livno	80Mü+4T= 84
Belgrad	Beograd (Nevesinje bölgesi)	34Mü+1T=35

⁸⁶ * **A:** Azeb, **As:** Azeb süvarisi, **Ap:** Azeb piyadesi, **C:** Cebeci, **Cr:** Ustalar, **Ma:** Martolos, **Mü:** Müstahfız, **T:** topçu, **Z:** Zembereği, **Tü:** Tüfekçi, **Y:** Yeniçeri, **M:** Müslüman, **Ch:** Hristiyan, **Me:** Mehter, **Cm:** Cami görevlileri.

MAD 176 ve 15334 defterleri kullanılarak bir kale listesi daha önce hazırlanmıştır. Ancak, yazar iki defterde yer alan bazı kaleleri eksik ve yanlış okumuştur. Karşılaştırma için bkz: Uğur Altuğ, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", içinde Ahmet Özcan (ed.), *Halil İnalçık Armağanı III*, İstanbul: Doğu Batı, 2017, 100-103; Göksel Baş, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s- Early 1500s)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi 2017, 19-24.

Prolosice	-	8Mü+2T=10
Novi	Herceg Novi	69Mü+2T=71
Klobuk	Klobuk	19Mü+1T=20
Sokol	Sokol Grad (Dunave)	36Mü+1T=37
Libošek	Ljubuški	36Mü+1T=37
Resan	Risan	19Mü+1T=20
İskenderiye	Scutari	243Mü+5T+1C+1Cr=250
Jabyik	Zabljak	39Mü+1T=40
Depe Döğen (Podgoriçe)	Podgorica	35Mü+1T=36
Medun	Medun	31Mü+1T=32
Mavrik	Mavrik	22Mü+1T=23
Perin	Perin Grad	23Mü+1T=24
Sivrice	Ostrovica	30Mü+1T+30Ma=61
Maglic	Maglič	11Mü
Sokol	Soko Grad (Ljubovija)	31Mü+10Ma=41
Uzice	Užice	30Mü
Resava	Manasija Monastery	53Mü+4ChT=57
Güvercinlik	Golubac	78Mü+2MT+3Me+40ChZ+20ChTü+ 49Ma+8Cr+50A= 250
Koçlat	Kušlat	20Mü+2T+21Y=43
Vidin	Vidin	59Mü+2MT+3ChT+9Ze+77Ma=150
Yergöğü der Öte Yaka	Giurgiu	57Mü+2T=59
Burgaz Niğbolu (Hulovnik der Öte Yaka)	Turnu	49Mü+2T=51
Hırsova	Hârşova	77Mü+3T=80
İzvornik	Zvornik	76Mü+8MT+10MTü+10Mze+100Ma+200A=404
Güzelce	Žrnov (Avala)	35Mü+2T+100Ma+100A=237
Semendire	Smederevo	300Mü+11MT+35ChTü+40ChT+40ChZ+400Ma+ 31As+73AAc+ 433Ap+317A= 1680
Akçahisar	Krujë	148Mü+2T=150
Koyluca	Kulič	131Mü+7T+12Cr+100Ma=250
Hram	Ram	76Mü+4T+3Cr+100Ma+65A=248
Tepedelen	Tepelenë	5Mü+2T=7
Kefalonya	Kephalonia	7Mü+1T+36Y+40A=84
Akkerman	Bilhorod-Dnistrovski	380Mü+4C+19MT+4Cr+4Me+4Cm+31As+ 469Ap= 915
Kili	Kilia	298Mü+5Me+8Cr+18MT+5Cm+1C+400A=735
Burgaz Fenarlık der sınır-i Yayçe	Kaştel	20Mü
Virgorac	Vrgorac	12Mü+1T=13
Rog	Rog	14Mü+1T=15

Poçitel	Poçitelj	20Mü
Vinçaç	Vinac	50Mü ⁸⁷
Avlonya	Vlorë	326A
Gelibolu	Gelibolu	347A
Galata	Galata	31Cr
Liş	Lezhës	20Mü*+42Mü**=62
Toplam Kale		Toplam Muhafız
58		8.634

Ek II: 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Fethedilen Kaleler ile Evvelden Beri Mevacib ile Görevli Bulunduran Kaleler, KK 4988 (Harita için bkz.: Ek IV)

Kale	Modern Adı	Total Soldiers
Moton	Methone	528Mü+450A+30As= 1008
İnebahtı	Lepanto	319Mü+500A=819
Koron	Coroni	323Mü+500A=823
Anavarin	Navarino	360Mü+200A=560
Draç	Durazzo	129Mü+500A=629
Gördos	Corinth	50Mü
Burgaz-i Cedid ⁸⁸	Antirrio	101Mü+6 T= 107
Balya Badra	Patras	160Mü
Ayamavra	Lefkada	100 A
Voniçe	Vonitsa	50 A
Toplam Kale	Toplam Asker	
10	4306	

⁸⁷ Vinçaç kalesindeki garnizon kuvvetleri sayısı MAD 15334'te belirtilmemiştir. Defter hazırlandığı esnada kale Yakup Paşa tarafından yeni fethedilmişti. Ancak kaleye ait garnizon kuvveti bilgisi başka bir defterden bulunmuştur. Bkz: KKd 4988, 48.

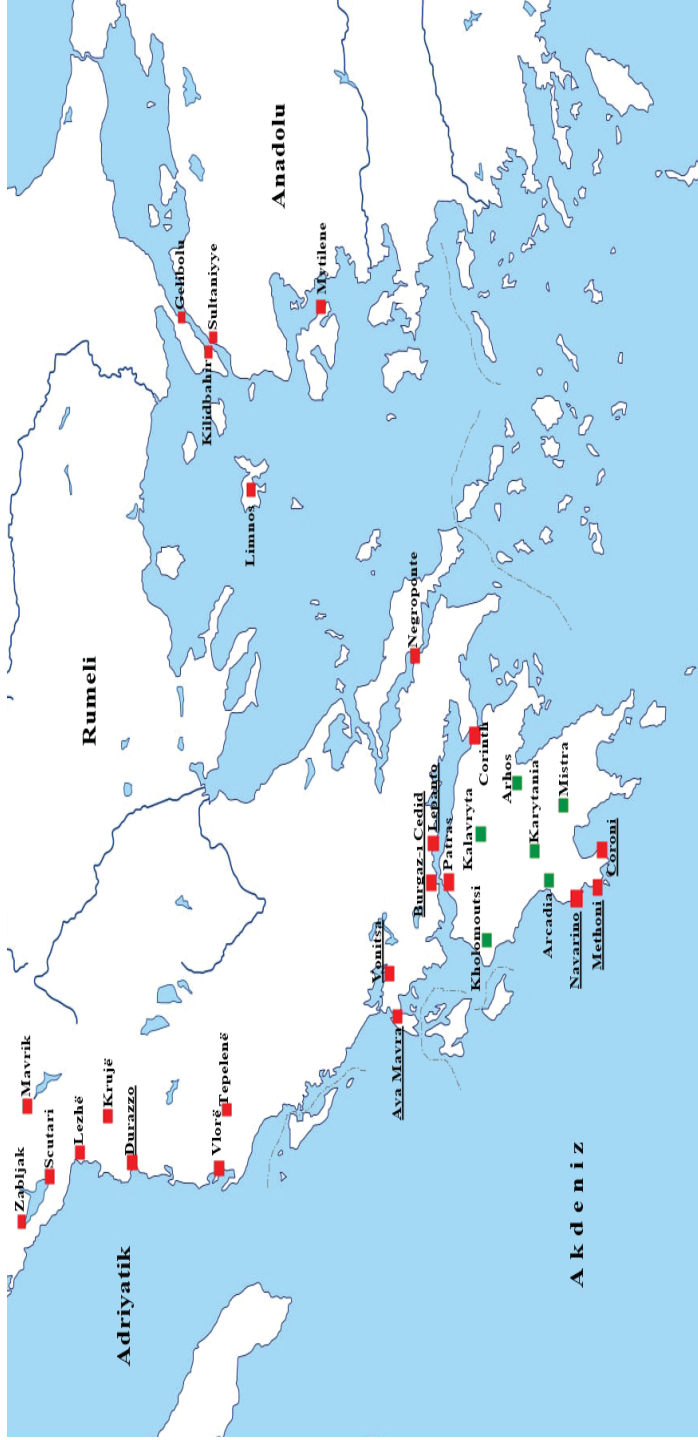
* Liş kalesinin 20 neferi Güvercinlik kalesi yoklamasında mazül olarak yazılmıştır. MAD 15334, 45.

**Geri kalan 42 asker İzvornik yoklamasında mazül olarak kaydedilmiştir, aynı kaynak, 56.

⁸⁸ İnebahtı'nın 28 Ağustos 1499'daki fethinin ardından, körfezdeki geçişleri kontrol altına almak için yeni kalenin (Burgaz-i Cedid) inşası emredilmişti: "Rebî'u'l-evvelin on üçünde (18 Ekim 1499) hisarın ikisini bile âbâd idüb, mühimmlerin gördüler. 'Azabdan yeniçeriden hisar erleri koyub, her birinün içine yigirmi büyük top kurdular." Bkz. İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 190.

Ek IV: XV. Yüzyılın Sonunda Güney Balkanlarda Serhad Kaleleri:

Kırmızı: 1470'lerden beri personeli ulufe alan kaleler, yeşil: 1470'lerde personeli ulufe alıp sonraki dönemlerde tahsisatı tımara dönüştürülen kaleler, altı çizili kırmızı: 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı esnasında alınan kaleler⁸⁹

⁸⁹ Yalnızca Burgaz-ı Cedid Kalesi 1499-1503 savaşı esnasında Osmanlılar tarafından inşa edilmiştir.